

A pesti kocsmák világa

A kocsmai légkör szociológiai leírása, a szabadidős tevékenységek e fajtájának alaposabb megismerése régóta izgatta fantáziámat. Egykor hajléktalanokkal foglalkozó utcai szociális munkásként gondozottaimmal gyakran megfordultam különböző kocsmákban, sok fővárosi borozót sikerült rajtuk keresztül megismernem. Tényleges kutatás gondolata akkor vetődött fel bennem, amikor kiderült számomra, hogy Magyarországon – a kocsmák nagy száma ellenére – ilyen jellegű felmérés, vizsgálat nemigen létezik, vagyis hogy sikerült egy szociológiai fehér foltot kiszemelnem magamnak. A hiányzó művek persze meg is nehezítették a feladatomat, hisz nem volt mire, kire támaszkodnom. Azonban lehet, hogy pont ez a hiány adta a feladat vonzerejét. Lényegében teljesen saját magamra kellett hagyatkoznom, nem haladhattam már előre kitaposott ösvényeken. A saját út keresése, az előrehaladás és visszakozás, az elméletgyártás és elvetés bőven kárpótolt a fenti hiányosságért. Antropológusok körében ismert az az anekdota, miszerint egy elsőéves amerikai hallgatólány egyetemétől szerzett néhány száz dollárt, hogy a nyári szünidőben egy indián törzset tanulmányozzon. Teljesen tanácstalan lévén, mit és hogyan kutasson, felkereste egy nap professzorát, az amerikai antropológia egyik alapítóját, Kroeber. Illedelmes kopogtatás után belépett a tanár szobájába, megköszörülte torkát, hogy felkeltse az írógépe fölé hajló Kroeber figyelmét. Több perc is eltelt, míg az rávetette tekintetét, s az ijedt diáklány előadhatta mondókáját. A professzor meghallgatta, s mielőtt visszatért volna munkájához, csupán annyit felelt: "Vásároljon papírt és ceruzát!" (Agar 1996).

Kutatásomat mintegy Kroeber tanácsát megfogadva kezdtem. Tollal és notesszal "felfegyverkezve" felkerestem néhány kocsmát. Eleinte sem a témába vágó szakirodalmat nem ismertem, sem pontos elképzelésem nem volt, mit és hogyan akarok megfigyelni. Mindössze egy homályos cél lebegett szemem előtt. Vizsgálatommal azon korábbi kocsmalátogatásaim során kialakult sejtésemet igyekeztem igazolni, miszerint a kocsmák több egy csupán italfogyasztási lehetőséget nyújtó intézménynél, a társadalmi viselkedésformák egy jóval komplexebb színtere. Első ránézésre szokatlanak, sőt meglehetősen tudománytalanak tűnhet eljárásom, ám az megfelel az ún. (exploratív) kvalitatív kutatások logikájának. Fő célomnak nem hipotézisek ellenőrzését, hanem ellenkezőleg, a hipotézisalkotást, az elméletgyártást tekintettem. Mondhatjuk úgy is, hogy nem egy előre megszőtt hálót vettem ki a társadalmi valóság egy szeletére, hanem maga a hálókészítés képezte a kutatási folyamat nagyobbik részét. Nem is tehettem másként, hisz vizsgálatom tárgya jórészt – ha nem is teljesen – ismeretlen volt számomra. A kezdeti összevisszaságból, a "mindent feljegyzünk, amit látunk" állapotából fokozatosan jutottam el oda, hogy témámat leszűkítsem, hogy a legmegfelelőbbnek tűnő módszert alkalmazzam. Ehhez mind a közben megismert szakirodalomra, mind saját tapasztalataimra támaszkodtam. Annak érdekében, hogy a fenti kissé elméleti gondolatok világossá váljanak az olvasó számára, röviden leírom, miként is végeztem vizsgálódásaimat, mit és hogyan figyeltem meg.

Tanulmányom címében ugyan a "pesti" szócsonka szerepel, de ez csak részben fedti a valóságot, hisz kutatásomat egy kisebb, ám szintén jól körülhatárolható közigazgatási egységre, egy kerületre szűkítettem le.¹ Választásom a Terézvárosra esett. Legfontosabb szempont a lakhelyemhez való közelség volt², de a kerület nagysága (azaz kicsinysége) miatt is ideálisnak tűnt.

Első lépésként végigjártam az egész kerületet (egy utcát sem hagytam ki), s egy térképen bejelöltem az összes külön bejáráttal rendelkező vendéglátóipari egységet³. Ezek közül a

borozókat (szám szerint huszonhatot) egyenként felkerestem, mindegyikbe legalább egyszer, minimum negyed órára betértem. Jegyzeteimet vagy a helyszínen, vagy a kocsmából kilépve, az utcán készítettem el, vagyis ügyeltem arra, hogy a felejtés, a hibás emlékezés okozta torzításokat lehetőleg elkerüljem. A hallott párbeszédet igyekeztem szó szerint felírni, ez azonban az említett módszer miatt nem mindig sikerült teljesen. A tanulmányban előforduló kocsmái jelenetek dőlt betűs leírásai e jegyzetek alapján készültek: a módosítások a lényegét nem érintették, mindössze stilisztikaiak. Terézvárosi kutatásomat egyéb budapesti kocsmákban tett látogatásokkal egészítettem ki. Az ilyen megfigyelések helyszínét minden egyes esetben külön feltüntettem a szövegben.

A kocsmákra jellemző fogyasztási kényszernek engedelmességgel látogatásaimkor magam is rendeltem egy fröccsöt, egy kávét, esetleg egy üveg sört. Néha szóba elegyedtem a többi vendéggel, a pultossal, de erre az esetek döntő többségében csak akkor került sor, ha megszólítottak. Kezdeményező szinte soha nem voltam. Együtt ittam a többiekkel, egy bizonyos szintig tehát részt vettem a kocsmái életben, ám abba ténylegesen nem kapcsolódtam bele, vagyis külső megfigyelést végeztem. Itt jegyzem meg, hogy eleinte inkább egy szokványos, aktív részvétellel járó etnográfiai kutatásban gondolkodtam, kötetlen beszélgetéseket, későbbi interjúkat is terveztem. A látogatott borozók nagy száma, illetve érdeklődési síkom körülhatárolása (erről később) vezetett a végső módszer kiválasztásához.

Eleinte nehézséget okozott a megfigyelő, vagyis a saját helyzetem meghatározása. Külső szemlélőként feljogosítva érezhetném magam arra, hogy vizsgálataimat objektívnak tekintsem, hisz mások viselkedését tanulmányozom, anélkül, hogy a megfigyelték észrevennék, hogy megfigyelésem tárgyai. Vagyis feltételezem, hogy pusztán jelenlétem miatt nem kényszerülnek magatartásuk módosítására. Nem szabad azonban megfeledekni arról, hogy egyben saját magam is részese vagyok a megfigyelésnek. Hiába kerülöm – amennyire csak lehet – a feltűnést, teljesen mégse tudom kikapcsolni a személyemet: valamit rendelnem kell, meg kell tehát szólítanom a pultost, ki kell esetleg kerülnöm embereket, amikor a kiválasztott helyemet elfoglalom, vagy fordítva, én is útjában állhatok valakinek stb. Az elfogyasztott szeszes ital tudatmódosító hatását is feltétlenül ide kell sorolni, jóllehet, kutatásom alatt igyekeztem a fogyasztást minimális szinten tartani. A fentiek végiggondolása után úgy döntöttem, hogy nem óhajtom a lehetetlent, nem teszek úgy, mintha képes lennék a vizsgálat során saját személyiségemet mintegy zárójelbe tenni, sőt igyekszem a szubjektivitásból származó előnyöket a lehető legnagyobb mértékig kiaknázni. Megpróbáltam úgy viselkedni, amilyen fesztelenül, amilyen "természetesen" csak lehet, és saját, utólag felidézett viselkedésemből is minél több információt leszűrni, vagyis kísérletet tettem saját magatartásom egyfajta utólagos interpretációjára, magyarázatára is.

Figyelmemet kutatásom elején a borozókban található tárgyak, a helyiségek általános leírására fordítottam, azzal a céllal, hogy a pesti borozó mintegy ideáltípusát megalkossam. Második lépésként a vendégek mozgására, a fontosabb helyváltoztatásokra (kocsmába betérés, a pult megközelítése, sorban állás, vécére menés, távozás stb.) koncentráltam. Igyekeztem ezenkívül a kocsmákban megforduló embereket különböző kategóriákba (például pultos, alkalmi betérők, törzsvendégek, nők) sorolni, illetve az egyes típusokat lehetőleg pontosan jellemezni. Végezetül⁴ lehetőleg az összes hallott mondatfoslányt felírtam, később elemeztem. E tekintetben különösen előnyösnek mutatkoztak az olyan párbeszédok, szituációk, amelyek általános feltűnést keltettek, "kilógtak" a kocsmái hétköznapok világából, hisz általuk váltak világossá, mintegy kézzel foghatóvá a különben nehezen felfedezhető általánosan elfogadott kocsmái normák, viselkedésminták. Nem véletlen, hogy az idézett párbeszédok, leírt jelenetek tekintélyes hányada az ilyen különleges helyzetek bemutatásából áll.

Vizsgálatom során a kocsmát a társadalmi élet egy terepeként fogtam fel. Csak érintőlegesen foglalkoztam például közgazdasági vagy üzleti szempontokkal. Megfigyeléseket kizárólag borozókban végeztem; a borozóknak az ott megfordulók mindennapi életében betöltött

szerepére, kocsmán kívüli világára vonatkozóan így csak közvetett módon tudtam következtetéseket levonni. Még egy fontos szempontra szeretném felhívni az olvasó figyelmét. Az, hogy csak ritkán elegyedtem szóba a vendégekkel, azt is jelenti, hogy nem egy interpretatív megközelítésre fektettem a hangsúlyt (mi van az emberek fejében, miként gondolnak a borozókról általában vagy arról, miért járnak saját maguk kocsmába, hogyan magyarázzák ottani viselkedésüket), jóllehet ez is egy lehetséges és érdekes kutatási terület. Helyette inkább a ténylegesen megfigyelhető cselekedetekre koncentráltam, illetve a pusztá deskripciót meghaladva, a látható viselkedésformák mögött megbúvó mélystruktúrákat igyekeztem feltárni.

E rövid módszertani bevezető után engedtessek meg egy személyes megjegyzés. Témám kiválasztásánál többek közt az is befolyásolt, hogy ily módon alkalmam nyílt egy aránylag ritka szociológiai módszer alkalmazására. Manapság egy szokványos szociológiai vizsgálat szinte kizárólag kérdőívre, interjúkra vagy írásos dokumentumok elemzésére épül, ami egyben azt jelenti, hogy csupán mesterséges helyzetben végzett cselekedeteket regisztrál, elemez. A nehezebben megfogható spontán viselkedés, a hétköznapi élet világa nagyrészt elkerüli a figyelmét. Nem szeretném, ha bárki is félreértene: nem vonom kétségbe az előbb említett módszerek értékét, inkább a közvetlen megfigyelés méltatlan mellőzését fájjalom. Saját tanulmányomat ezért bizonyos fokig hiánypótlónak is tekintem.⁵

***

A hazai munkák említett hiánya nem jelenti azt, hogy más országokban ne folytattak volna jelentős vizsgálatokat témánkban. Az egyik legrészletesebb, legnagyobb gonddal megszerkesztett műnek a Németországban megjelent Die Kneipe [A kocsmá] tekinthető (Dröge – Krämer-Badoni 1987). Jóllehet a szerzők maguk is fontosnak tartották, hogy saját terepmunkát végezzenek (Bréma Fesenfeld városrészének egy nem egész hétezer lakosú részében vizsgálták az ott fellelhető tíz kocsmát), könyvükben kiemelt helyet kapott a szakirodalom áttekintése, statisztikák elemzése.

Kocsmaszociológiájuk nem szorítkozik csupán a kocsmára, hanem onnan kimerészkedve általános társadalmi összefüggéseket is igyekszik feltárni. Egy egész fejezetet szentelnek például a sörgyárak eladási stratégiájának ismertetésére, e politika időbeli változásainak felvázolására, hogy azután az ebből fakadó, a kocsmákat leginkább érintő következményeket magyarázzák el az olvasónak. Érthető továbbá, hogy ebből az alapállásból kritikával illetik, hiányosnak tartják azon szerzők munkáit, akik megelégedtek egyes, jellegzetesnek tartott kocsmái jelenségek, viselkedésformák bemutatásával (pl. Cavan 1966 (lásd később!)). Hogy eleget tegyenek a maguk támasztotta követelményeknek, a szerzők megkerülhetetlennek tartották egy igen komoly elméleti háttér kidolgozását. Segítségével világosan láttatják, hogy minden egyes kialakult társadalmi miliőnek (jelen esetben a kocsmának) megadható a társadalomszerkezeti meghatározottsága. Ezért szerintük a kocsmá bemutatásánál nem lehet csupán kocsmákban tett megfigyelésekre hivatkozni, vagyis eltekinteni a külvilágtól, a kocsmá társadalmi környezetétől, mivel ez a felfogás a kocsmák egyformaságát implikálná.⁶ Mindamelllett a Die Kneipe szerzői egyidejűleg világosan látják, hogy a kocsmá leírása nem szorítkozhat a struktúrafeltételek megadására. Egy ilyesfajta megközelítés figyelmen kívül hagyná azt a relatív autonómiát, amely egy meghatározott kereteken belüli szabad mozgástérként írható le, s ami nélkül valószínűleg minden kocsmalátogatás unalmas, mert előre kiszámítható lenne.

A kocsmá világa a német kutatók szerint leginkább a komolytalanság fogalmával különböztethető meg a komolynak mondott "normális" élettől. Nagyon fontos e tekintetben, hogy kocsmái cselekedeteinknek nincsenek meghatározó jövőbeli következményei. A jelen dominál a jövő – és a múlt – felett. Az írópár a kocsmával foglalkozó tudományos kutatások három nagy tradícióját különbözteti meg, úgymint német, amerikai és angol.

A német írásokra szerintük egy néprajzi beállítottság jellemző. Szerzőik figyelmüket kultúrtörténeti szokásokra fordítják, megelégednek kocsmái dalok, mondások gyűjtésével, híres emberek emlékeztető kocsmalátogatásainak leírásával. A kocsmái viselkedéskultúrát a polgári (s nem a munkás) életforma megnyilvánulásának tekintik. Kiegészítésként említem meg, hogy a csekély számú magyar nyelven napvilágot látott könyv is ebbe a kategóriába sorolható (pl. Gundel – Harmath 1979; Ballai 1927).

Az Amerikai Egyesült Államokban a kocsmá szinte kizárólag mint alkoholfogyasztási terep vált kutatási témává, az írások főleg alkoholkutatással foglalkozó orvosok tollából származnak. Talán nem véletlen, hogy a prohibíciót kezdeményezők is egy kocsmáellenes ligába (Anti-Saloon-League) tömörültek a század elején.

Ebből a főáramlatból két kivételt érdemes kiemelni. Az egyik LeMasters munkája (LeMasters 1975). A szerző öt éven keresztül (1967–72) vizsgálta egy Oázis⁷ nevű amerikai kisvárosi kocsmát (tavern). A kocsmá rendszeres látogatói szinte kivétel nélkül magasan képzett, építőipari szakmunkások⁸, akik a kocsmába autóval érkeznek, vagyis nem a közvetlen szomszédságban laknak, s akiket hétféteken gyakran családjuk is elkísér. A szerző könyvében két központi kérdésre keresi a választ. Milyen funkciót tölt be a családi típusú kocsmá (family-type tavern) az odajárók életében? Mennyire homogén az amerikai társadalom?

A kocsmá funkciójával kapcsolatban a szerző alkoholizmusról kifejtett nézeteit tartom említésre méltónak. Mivel erre a későbbiekben még visszatérek, elégedjünk meg ehelyütt azzal, hogy LeMasters a közkeletű vélekedéssel ellentétben a kocsmában éppenséggel egy, a túlzott alkoholfogyasztástól megóvó intézményt lát. A szerző kétségbe vonja azt az általánosan elterjedt nézetet is, hogy az amerikai társadalomban a modern polgárosodás következtében megszűnőben lennének az egyes osztályokat, társadalmi csoportokat elválasztó korlátok, hogy a polgári életformához való minél tökéletesebb alkalmazkodás az emberek döntő többségére a jellemző lenne. Kocsmái megfigyelései mintegy alátámasztják a munkásosztály elpolgárosodásnak elméletét kritizáló szociológusokat. LeMasters egy olyan mindmáig meglévő munkáskultúrára hívja fel a figyelmet, amelynek tagjai inkább idegenkedve, mintsem irigykedve tekintenek a fehérgallérosok munkájára, az általuk közvetített értékekre. Az Oázisba betérő vendégek szívesen beszélnek munkájukról, arról a relatív szabadságról, amelyet munkavégzés közben tapasztalnak. Nem elhanyagolható tényező, hogy munkájuk eredménye nap mint nap szemmel követhető, kézzel fogható, ellentétben az irodai dolgozókéval, akik kevésbé látványos, inkább elvont tevékenységet folytatnak.

A másik említésre méltó könyv Cavan⁹ munkásságát dicséri. E "kocsmaszakértő" 1962–65 között közel száz San Franciscó-i kocsmában tett legalább egyszeri látogatást. A kocsmá négy funkcióját különbözteti meg: kényelmes italozási lehetőség, kedvelt szórakozási lehetőség, egy otthonhoz hasonlítható, egyfajta megszokott terület (home territory), s végül különféle árucikkek cseréjének lehetséges színtere.

A szerző mosdóban sebtiben papírra vetett feljegyzéseire irigylésre méltó megfigyelőképességről tesznek tanúbizonyságot. Cavan elsősorban három kocsmái viselkedésformára koncentrált. Ezek: a vendégek egymáshoz viszonyított térbeli elhelyezkedése (álló vagy ülő testtartásuk), a különböző mozgási egységek (felállás, helyváltoztatás stb.), valamint az emberek szemtől-szembeni interakciója, kommunikációja.

Ahogy már korábban említettem, Cavan a kocsmát a társadalmi környezettől függetlenül tárgyalja, s figyelme nem egyes kocsmán kívüli tényező viselkedés-meghatározó szerepének feltárása felé fordul. Bár tisztában van azzal, hogy számos különböző kocsmatípus létezik (bar, tavern, cocktail lounge, night club, roadhouse, saloon, cabaret, beer garden, gin mill, bistro, pub), a kutatót nem annyira a különbségek feltárása, mint inkább az általános kocsmái viselkedésformák megragadása érdekli.

Főleg brit munkák azok, amelyek a szociológus, a kultúrantropológus szemszögéből vizsgálják kutatásuk színhelyét, az angol kocsmát, vagyis a pubot. Az alkoholizmus mint szociális probléma csak marginálisan jelenik meg ezekben a művekben.

A gazdag választékból csak egyet, az egyfajta alaplát számító, több szerző által készített MASS OBSERVATION-t emelném ki. Ez a 30-as évekbeli munka egy – csak worktownként emlegetett – észak-angliai városban készült nagyobb ívű felmérés eredménye. A könyv egyik legfontosabb érdeme, hogy világosan rámutat a kocsmái alkoholfogyasztás és a közönséges ivászat közötti különbségre. Egyértelműen cáfolja, hogy a kocsmák csupán a férfilakosság egy részének alkoholszükségletét kielégítő (sőt akár teremtő) helyisége lenne, s egyúttal megismerteti az olvasót a kocsmák igen fontos társadalmi funkciókat is betöltő szerepével. A kutatás alaposságának bizonyítékaul szolgáljon egy leírt megfigyelés. A szerzők a pohárürítés sebességét sem ártották megmérni, s kimutatták, hogy hétfőeken, de leginkább pénteken az átlagosnál gyorsabb alkoholfogyasztás figyelhető meg. Egy másik érdekességként említem meg a könyvben level drinkingnek elkeresztelt szokást, vagyis, hogy egy-egy társaság tagjai nagyjából egyforma sebességgel isszák ki poharukat.

***

Tervezett kutatásom helyszínének, a kocsmának pontos definíciója csak első ránézésre egyszerű, sőt meghatározása nem kis nehézséget okozott, annak ellenére, hogy egy mindenki számára közsímet fogalomról van szó. Nehezíti a kocsmák fogalmának egyértelmű tisztázását annak többnyire negatív konnotációja: kocsmába tisztességes ember nem jár, csak olyan férfi, aki ahelyett, hogy otthon leadná a pénzt, inkább elissza, aki gyermekei nevelése helyett szívesebben tölti estéit ivócimborái társaságában, hogy aztán záróra után részegen hazatámolyogjon, az asszonyt elverje, jobbik esetben ruhástul lefeküdvé, a fal felé fordulva rögvest elaludjék.

"Ez nem olyan, mint a ... (egy közeli borozó neve)", mondja a pultosnő egy egyébként szintén borozó feliratú helyiségben. "Annyira adok magamra, hogy ne kocsmában dolgozzak! Ez egy tisztességes borozó!"

A közeli kárpitosműhelyben dolgozó törzsvendég lép be a sörözőbe. Megpillantja a konyhában tartózkodó csaposnőt, és hangosan incselkedni kezd vele: "Mi az, senki sincs a kocsmában? Nincs kiszolgálás?" A pultosnő kijön a pult mögé, és haragot mímél: "Ez nem kocsmá!"

A fenti két példa után álljon itt egy idézet, amelyből kiderül, hogy még a kocsmánál is létezik alantasabbnak tartott hely – a kocsmá ebben az esetben egyértelműen pozitív színezetet kap:

"Nem peepshow-ban vagyunk, hanem kocsmában!" – mondja rosszállóan a csaposnő, miután az egyik vendég huzamosabban bámulja.

A fenti megfontolásoktól vezérelve, valamint egy előzetes terepszemle elvégzése után (ez a már leírtaknak megfelelően a kiválasztott kerület bejárásából, a vendéglátó üzletek összeírásából, egyes helyiségek felkereséséből állt), úgy döntöttem, célszerűbb a "kocsmá" helyett vizsgálatom tárgyául valami megfoghatóbbat kitűznöm, aminek definíciója kevesebb ellentmondással terhelt. Így döntöttem a borozó¹² mellett, ami a kocsmánál szűkebb fogalom (utóbbi lehet egy söröző vagy egy bár is). Ahogy a neve is mutatja, ez alatt egy olyan helyiség értendő, ahol, ha nem is kizárólag, de leginkább bort isznak.

Talán az egyik legszembeütőbb tulajdonsága a borozóknak az ott kapható szeszes italajták feltűnően alacsony ára (a borért például alig kell többet fizetni, mint a piacokon árult kannás borért). Az olcsó bort¹³ óhajtó fogyasztók igényei, valamint a nagy mennyiségben elfogyasztott nedű szükségessé teszik a kimért bor meglétét. A várakozási idő lerövidítését szolgálja a boros tégely, valamint a mérőedények használata. Olyan helyiségekben, ahol a kocsmáros műanyag kannából, esetleg üvegből tölti a bort, biztosak lehetünk abban, hogy nem a bor a legkelendőbb áru. Mivel feltételezésem szerint kocsmái légkör csak zárt, a külvilágtól jól elhatárolható helyiségekben keletkezhet, ezért dolgozatomból kihagytam az utcán árusító bódék (pályaudvari, piaci büfék) tárgyalását, jóllehet némelyikük szintén boreladásra specializálódott.

Foglaljuk össze az eddig leírtakat. Borozón olyan zárt, külön bejáratú vendéglátóipari üzletet értek, amelyben szinte kizárólag szeszes italt, leginkább bort fogyasztanak. A rendelhető, olcsó szeszes italok választéka nem túl nagy: 2–5 különböző fajtájú kimért bor, valamint tömény¹⁴. Csapolt sör nem mindenütt kapható, inkább üvegest árulnak, de van, ahol egyáltalán nincs sör. A fenti kínálatot egy-két üdítő egészíti ki: ezeket rendszerint töményhez isszák kísérőnek. Bár több borozóban is kapható zsíros kenyér, pogácsa, esetleg szendvics is, ezek csak igen kis mennyiségben fognak¹⁵.

A továbbiakban – a gyakori szóismétlés elkerülése végett – ugyan felváltva használom a borozó és a kocsmá szavakat, de mindig csak az előbb ismertetett meghatározás értelmében: vagyis akkor is borozóra gondolok, amikor kocsmáról írok¹⁶.

Ha kicsit alaposabban szemügyre vesszük a kocsmák eloszlását, érdekes dolgokra figyelhetünk fel. A szélesebb, forgalmasabb utak mentén alig találunk borozót (mindössze hármat), a többségük mellékutcákban helyezkedik el. Teljesen "kocsmamentes övezetnek" számít a Szondi utca – Bajza utca – Dózsa György út – Gorkij (ma már Városligeti) fasor határolta villanegyed, valamint a Teréz körút, az Andrássy út, a Bajcsy Zsilinszky út és a Király utca közt fekvő kerületrész. A Hunyadi tér körül feltűnően sok a kocsmá. Ez a tény minden valószínűséggel a téren levő piaccal hozható összefüggésbe. Ezt két, a téren található

borozó nyitvatartási rendje is alátámasztja: a kerületben egyedül ezekben a kocsmákban van már reggel hat óra előtt kiszolgálás (ekkor nyit a piac).

Felejtsük most el egy rövid időre a kocsmákat, és lássuk, milyen is a kiválasztott terület maga, mik a VI. kerület legfontosabb jellegzetességei. Az alábbi sorok ugyan egy, a terézvárosi önkormányzati választások eredményeit taglaló írásból származnak, de számunkra elegendő információval szolgálnak:

"A VI. kerület – nevét Mária Terézia látogatásakor kapta – Budapest történelmi múltú városrésze. Ma már úgynevezett belső kerület, és a Teréz körút és Bajcsy-Zsilinszky út határolta részét a belvároshoz tartozónak tekintik.

A 20. század első felében az Andrássy úton polgári, nagypolgári, sőt arisztokrata családok lakásai, palotái voltak. A belső Terézvárosban nagy számban éltek közalkalmazottak, kispolgárok. A Nyugati pályaudvarhoz közel eső részeken vasutasok, postások telepedtek meg. Az itt máig is álló lakóházak többsége 80–100 éves, néhány új ház a második világháborús pusztítások után épült.

Az utóbbi évtizedekben részben megmaradt a városrész polgári arculata, azonban ez egyre szegényebb, idősebb rétegekkel népesült be. Másrészt a Podmaniczky utca környékén és az egyre jobban szlamosodó belső terézvárosi részeken az alacsonyabb jövedelmű fizikai munkás, valamint a marginális, hátrányos helyzetű rétegek számaránya gyarapodott. (...) A fiatalabb és jobb módú rétegek többnyire elköltöztek a VI. kerületből. A levegősebb, zöldterületekkel is tarkított részeken (a Körönd és a Dózsa Gy. út között) laknak ma is a polgári életmódú családok." (Szipirulisz 1996)

Ha összevetjük a kerület fenti leírását a kocsmák elhelyezkedésével, érdekes dologra figyelhetünk fel. A leginkább polgári családok lakta, illetve nagykövetségeiről híres villanegyedből teljességgel hiányoznak a borozók, míg a szlamosodónak tekintett, fizikai munkásoknak otthont nyújtó városrészben feltűnően nagy a számuk. Már ez a relatíve egyszerű megfigyelés is alátámasztja azt az általánosan elfogadott nézetet, miszerint a kocsmái szabadidő-tevékenység inkább a munkás-, mint a polgári kultúra része. Arra a tényre, hogy a főútvonalakról szinte teljes mértékben hiányoznak a borozók, később még visszatérek.

Már említettem, hogy a szakirodalom kiemelten hangsúlyozza a kocsmázás és az alkoholizmus közötti különbséget. LeMasters könyvében egy amerikai kisvárosi kocsmát (tavern) mutat be, amelyet hol rendszeresen, hol rendszertelenül öt éven keresztül látogatott. A törzsvendégek, s az író a látogatók többségét annak tartotta, a magasan kvalifikált szakmunkások csoportjába tartoztak. Ezek az emberek, akik közül egyesek szinte mindennap sokat ittak, gyakran a részegségig is eljutottak, nem igazán tudták/akarták a szerző alkoholizmusra vonatkozó kérdéseit megválaszolni. Elejtett megjegyzésekből, saját megfigyeléseiből LeMasters egy idő után azt a következtetést vonta le, hogy nem az elfogyasztott alkoholmennyiség, nem a berúgások száma a mérvadó, hanem az, hogy az ivászat hatással van-e a munkára avagy sem. Ha tehát valaki a berúgásokat követően rendszeresen bejár dolgozni, munkahelyén az alkoholfogyasztás miatt nincsenek problémái, úgy senkit sem zavar az akár mindennapos részegsége sem. Ha viszont valakit a túlzásba vitt italfogyasztása miatt eltávolítanak a munkahelyéről, annak nem ritkán a kocsmái közösségből való kizárással kell számolnia. Természetesen a kiközösítés egy hosszabb, nem tudatos folyamat eredménye. Nem elhanyagolható tény, hogy a kirúgott számára is kínos lehet ugyanabba a kocsmába járni, ahova volt munkatársai, nemritkán főnöke is betér. Míg a férfiaknál a munkahely megtartása

az a minimum, amit a kocsmai közösség elvár tagjaitól, addig ez a nőknél a családi kötelességek ellátása (leginkább a részegségi állapotban fellépő promiszkuitásra való hajlam megvetett).

A Die Kneipe szerzői kétségbe vonják azt az általánosan elterjedt nézetet, miszerint az alacsonyabb képzettségű emberek többet innának. Különböző forrásokra hivatkozva ennek pont az ellenkezőjét állítják. Szerintük az elfogyasztott alkoholmennyiség egyenesen arányos a szociális ranglétrán elfoglalt hely magasságával, már csak azért is, mert a szegényeknek kevesebb pénzük van alkoholra. Miért alakult ki az emberek többségében mégis ez a tévhit az italozási szokásokat illetően? Nos, a magasabb társadalmi pozíciót betöltők számára kevésbé megengedett a nyilvános, nem valamilyen különleges alkalomhoz (pl. munkahelyi ünnepség, parti) kötött ivászat, körükben magasabb a zugivók aránya. A túlzott ivászat okozta következmények (munkahelyvesztés, elszegényedés) is kevésbé érinti a felsőbb rétegekhez tartozókat. Utóbbiak feltételezhetően jobban tudják leplezni a megnehezedett életkörülményeiket, hisz jobb helyzetből, magasabbról kezdték meg a lecsúszást: több a félretett pénzük, jobbak a lakáskörülményeik, esetleg számíthatnak nem alkoholista rokonaik anyagi segítségére stb.

Az irodalomban talált adatok a kocsmai szórakozás visszaszorulására utalnak. Már a hatvanas évek Amerikai Egyesült Államokában megfigyelték, hogy a kocsmázás (tavern participation) hanyatlásával párhuzamosan nőtt az eladott dobozos sörök száma, ami otthoni iszogatásra utal. Sokan a kocsmalátogatást tévé előtti sörözéssel helyettesítik. A németországi adatok szerint is jóval magasabb az otthon, mint a nyilvános helyeken elfogyasztott alkohol mennyisége (Dröge – Krämer-Badoni 1987).

A legtöbb általam ismert "kocsmaszakértő" leírja a kocsmai légkör "védő" jellegét. Jóllehet a legtöbben sokat isznak, s mulatságosnak tartják az alkalmankénti lerészegedést, a túlzott alkoholfogyasztás a szociális kapcsolatok ellazulását eredményezi, szélsőséges esetben az illető kiközösítéséhez vezethet. Többen (pl. Cavan 1966) megfigyelték, hogy az ilyen kiközösített előbb-utóbb felhagy törzshelyének látogatásával, más hely után néz. Ez általában a kocsmai rangsor egy alacsonyabb fokát jelenti. Az alkoholista értelmiségi munkásokocsmákba jár, nehogy felismerjék, a "kékgalléros arisztokrata" egy ócska lebuiban köt ki, ahova csak piálni járnak sorstársai; itt a vendégek közti kommunikáció minimális.

Hangsúlyozni szeretném, hogy az általam ismertetett tények amerikai és németországi megfigyeléseken alapszanak. Nehéz eldönteni, hogy mi igaz ebből a magyar kocsmákra és mi nem, hol rejlenek a különbségek. Elképzelhető, hogy a mi borozóink inkább emlékeztetnek a LeMasters által inkább csak említett, az alkoholistákat, a társadalomba beilleszkedni nem tudókat felfogó italkimérésekre (skid row tavern).

***

Egy kocsmába belépve rögtön megcsap bennünket a rossz minőségű borok, a cigarettafüst, az izzadságszag egy sajátos keveréke. Az orrunkat érő ingereket a homályos fény és egy általában nem túl hangos, de meg nem szűnő duruzsolás, monoton zaj egészíti ki. A terézvárosi borozók többsége (19) a járdaszint alatt helyezkedik el, pince vagy szuterén. Pont

a felük egyetlen helyiségből áll, tíz közülük két-, három pedig háromtermes. Négy kivételével mindegyikben van asztal, hozzátartozó székekkel vagy padokkal. Az asztalok általában a fal mellett, egymástól ritkán élesen elválasztva találhatók (mindössze kilencben bukkanunk bokszos elhelyezésre). Az ülőalkalmatosságok ellenére az emberek nagyobbik része álldogál, úgyhogy a kocsmák többsége egy talponálló benyomását kelti. A legtöbb kocsmában felfedezhetünk tévét és pénz-, ritkábban játékautomatát (19, illetve 18-ban). Az enteriőr nemcsak a homály miatt nyújt meglehetősen sivár képet. Az asztalokról hiányzik az abrosz, a falakon legfeljebb egy-két kép, azok is inkább ingyenes plakátok, elvéve egy ruhafogas. A pult mögötti falon is csak a legszükségesebb kellékek: poharak, üvegek, esetleg cigaretta. Általánosságban elmondható, hogy a kocsmák nagyon hasonlítanak egymásra. Egyedi atmoszférájuk, ha van, nem a külsőben keresendő. Jellemző módon még a humorosabb feliratok legtöbbje is üzletben kapható szabványtáblácska. A gyakrabban előfordulókból néhány – ízelítőnek:

HITEL
CSAK AKKOR VAN,
HA 100 ÉVES ELMÚLTÁL
ÉS A SZÜLEID KÍSÉRNEK IDE.

HITEL NINCS
HA NINCSEN PÉNZED
IGYÁL VIZET,
RENDES VENDÉG MINDIG FIZET.

TUDJUK, HOGY HA ISZOL
MINDENT ELFELEJTESZ,
EZÉRT ELŐBB FIZESS!

KÁVÉSZÜNET
9.00–12.00
EBÉDSZÜNET
12.00–17.00
FÉLFOGADÁS:
A SZÜNETEK KÖZÖTTI IDŐBEN

A LEGJOBB BEFEKTETÉS AZ ALKOHOL, MERT HOL KAPSZ
VISSZA MÁSHOL 40%-OT?

A kocsmák középpontja (nem feltétlenül mértani, de mindenképpen társadalmi értelemben) a pult. Az emögött álló pultos szolgálja ki sorrendben az érkezőket, s ő az, aki a poharakat összeszedi és elmosa, a hamutartókat kiüríti, az asztalokat letörli stb. Nagy forgalmú borozókban, leginkább a több helyiségből állókban előfordul, hogy munkájában segítőtje akad. Ez lehet tényleges munkatárs, de egyes helyeken feketemunkát végző hajléktalan az, aki az üres poharakat összeszedi – alacsony fizetség, s persze ingyenes bor fejében. Sörözőkkel, bárókkal ellentétben ritka a pult előtti bár-szék, a vendégek miután megkapták rendelt italukat, leülnek egy asztalhoz, vagy, s ez a gyakoribb, poharukkal a kezükben kicsit odébbállnak, ily módon utat adva a következőknek.

A vendég első útja a pulthoz vezet. Természetesen előfordulnak kivételek. Van, aki gyors léptekkel a vécé felé tart, s csak onnan kijöve adja le a rendelését, hacsak nem kizárólag kis-

esetleg nagydolga elvégzésére vette igénybe a kocsmát (ennek elkerülésére egyes helyeken fizetni kell a véce használatáért). Az is előfordul, hogy ismerőst megpillantván, a kocsmába betérő először őket üdvözli, s csak utána megy a pulthoz. A bekezdés első mondatával egyébként a borozók önkiszolgáló jellegére is utaltunk. Az önkiszolgálás alól is van kivétel, de az ilyen kocsmákban jól látható helyen ki van írva, hogy asztali felszolgálat esetén kicsit drágább fogyasztásra kell számítani. A felszolgálat ugyanis nem az egész kocsmára, mindössze a bokszkra, esetleg egy helyiségre korlátozódik.

Néhány szó a nyitvatartásról. A legtöbb terézvárosi borozó reggel 6–8 óra között kezdi meg a kiszolgálást. Ennél korábban mindössze kettőben kezdődik az élet. Ahogy azt már korábban említettem, ezek a reggel hatkor nyitó vásárcsarnok szomszédságában találhatóak. Mindössze az egyetlen Andrassy úti, azaz egy főútvonalon található borozóba nem lehet délelőtt betérni, de ez a kocsmák többségében, így például a italok relatív magas árát illetően, is eltér a többitől.

Három kocsmát leszámítva este tíz óráig mindenhol távozniuk kell a vendégeknek. Tizenegyben már este nyolc órakor vagy azelőtt van záróra; húszban, tehát a borozók jelentős többségében, legkésőbb 21 óráig maradhatnak a vendégek. Teljesen egyforma nyitvatartás nyolc kocsmánál figyelhető meg. Az összes többinél különbség van a hétköznapi, illetve a hétvégi nyitvatartás között. Főleg vasárnapra jellemző a későbbi nyitás és a korábbi záróra (öt kocsmák nem is üzemel ezen a napon), de nyolc kocsmák szombaton is korábban zár. Az egyetlen kocsmák, amelyek szombaton tovább üzemelnek, egy "borozó-söröző"-ként ismert helyiség. Ide a többitől eltérően jelentős számú fiatal vendég is betér.

Első ránézésre talán indokolatlannak tűnhet a kocsmák nyitvatartási rendjének ily részletes taglalása, de érzésem szerint ez korántsem felesleges, mivel eltérő szabadidő-eltöltési szokásokra utal. Ha elfogadjuk, hogy a kereslet és kínálat közti kapcsolat a kocsmákra is érvényes, akkor feltételezhetjük, hogy a borozók látogatóinak nincs igényük arra, hogy késő estig kocsmázzanak, viszont a korai órákban szívesen betérnek egy italra.

Este háromnegyed kilenckor, röviddel zárás előtt benyitok egy addig számomra ismeretlen borozóba. A pultosnőtől rövid beszélgetés után megkérdezem, hogy nem ismer-e egy további nyitvatartó közeli kocsmát. Mivel nem biztos a dolgában, megszólít egy négytagú társaságot. A férfiak rövid tünődés, majd egy kis vita után mondanak egy nevet, de mint később kiderül, a kocsmát csak hallomásból ismerik, még sosem voltak vendégei.

Egészen más a helyzet viszont a drágább sörözőkben, bárókban. Ezekben a helyeken pénteken és szombaton gyakorta később van záróra. Látogatóik közt sok a fiatal, akik a szürke hétköznapiak után szórakozásra, kikapcsolódásra vágyanak. Számukra az együtt italozás ritkább, különlegesebb eseménynek számít. Gyakrabban érkeznek csapatostul, ritkább az egymagában betérő vendég. Ez utóbbi sem kizárt persze, gondoljunk csak arra, hogy ezeket a helyiségeket sokan párszerzési lehetőségekre is felhasználják ("pick-up bar"). A borozó ezzel szemben más célt szolgál. A borozóban eltöltött idő a munkát megelőző és befejező szabadidős tevékenységnek számít, s a munkához hasonlóan a mindennapok szerves részét képezi. Ezzel szemben a sörözői szórakozás inkább áll szemben a hétköznapi világával. Azt is mondhatnánk, hogy míg a söröző a hétvégi, addig a borozó a hétköznapi szórakozási igényeket elégíti ki. Az imént persze, kicsit pontatlanul fogalmaztunk, hisz a sörözők közt is találunk olyanokat, méghozzá nem is kis számban, amelyek a naponta betérő törzsközönségből, s nem a csupán hétvégi szórakozást keresőkből élnek. Ám míg a sörözők e

két típusa létezik, addig a borozók között, az egy ismertettet leszámítva, egyet sem találtam, ahol a hétvégén lenne több a vendég.

Alaposabb vizsgálatot igényelne, ezért csak megkockáztatom azt a hipotézist, hogy a borozókhoz az előbbi szempontból hasonlító sörözők is inkább találhatóak mellékutcákban, távol a forgalmasabb helyektől. Ezeknek sem a helyiség előtt véletlenül elhaladók (a városban este csatangolók feltehetőleg inkább választják a forgalmasabb, szélesebb utcákat, utakat) a rendszeres látogatói, hanem a környékbeli lakosok.

A borozók nyitáskor, vagyis munkakezdés előtt, valamint késő délután, a munkaidő befejeztével a leglátogatottabbak. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a köztes időben a kocsmák kihaltak lennének. A környékbeli munkanélküliek, rokkantsági és öregségi nyugdíjasok, hajléktalanok nem ismernek olyan szigorú időbeli megkötöttséget, mint a dolgozók. Sőt vannak, akik munkavégzés alatt is betérnek egy-egy italra. Ők azonban ilyenkor csak rövid ideig maradnak, átmeneti vendégként viselkednek. Ráadásul gyakran kollégáik társaságában érkeznek, a kocsmában is külön csoportot, idegen testet alkotnak.

Délelőtt tíz óra. Két munkás érkezik a kocsmába. Az idősebbik rendel: magának két deci bort, társának egy pohár sört. Végig a pultnál maradnak, állva isszák ki az italukat, az öreg még a poharát sem teszi le. Az elvégzendő munkáról beszélgetnek. Öt perc után intenek a pultosnak, és távoznak, anélkül, hogy a borozóban tartózkodókat figyelemre méltatták volna.

A megfigyelt borozók többségében (tizenkilencben) található tévé. Mindamellet látogatásaim során feltűnően sok helyen leltem kikapcsolt készülékekre. Ahol ment a tévé, ott is csak igen kevesen nézték a műsort. Elvéve persze előfordul, hogy valaki pont a tévénezésért keres fel egy kocsmát ("Azért nézek tévét, mert akkor nem kell gondolkoznom. Ha ugyanis elkezdek gondolkozni, akkor csak felidegesítem magam", mondta egy középkorú férfi, miután engedélyt kért ahhoz, hogy leülhessen az asztalomhoz.), de a nagy többség csak időnként vet pillantást a készülékekre. Valószínűleg a kisebbséget képezik azok a vendégek, akik nem társalogni, hanem mindössze egy pohár italért jönnek a kocsmába¹⁷. Ők, amennyiben nem isszák ki egy hajtásra poharukat, unaloműzőként, vagy hogy ne kelljen bárkivel is szóba állniuk, pár percig gyakran belemerülnek a tévénezésbe. Hogy ebben mennyire nem a tévé nyújtotta megszokott szórakozás játszik szerepet, jól illusztrálják az olyan kocsmák, amelyekben a tévékészülék a helyiség hátsó felében van elhelyezve – olyan helyen tehát, ahol többnyire törzsvendégek tartózkodnak, vagy legalábbis olyanok, akik hosszabb időt szándékoznak eltölteni a kocsmában. Ilyen borozókban megfigyeltem azt az első pillantásra abszurdnak tetsző helyzetet, hogy míg a készülék alatt, vagy a közvetlen szomszédságában állók ügyet sem vetettek a műsorra, addig a kocsmába csak néhány percre betérők, és ezért a bejárathoz közel eső helyeken, a tévétől távol, sőt gyakran hallótávolságon kívül elhelyezkedők, érdeklődést mutatva néztek a tévé irányába.

Nem tűnik tehát megalapozottnak annak az újlipótvárosi kocsmárosnak a véleménye, aki kérdésekre, miért nem található borozójában tévé, azt felelte: "Isten ments! Ha lenne tévé, mindenki azt nézné. Este nem tudnám bezárni a kocsmát." A nyitvatartási időpontok ismeretében nyilvánvaló, hogy az este nyolc után kezdődő "nagyfilmeket" aligha nézik kocsmában az emberek. Kivétel azért létezik: érdekesebb sporteseményeket (ez leginkább foci, esetleg olimpiai, világbajnoksági közvetítés) gyakran az egész kocsmára figyelemmel kíséri. Adott esetben a záróra kitolódhat a műsor befejeztéig.

A VI. kerületi borozók többségében, összesen tizennyolcban található pénz- vagy játékautomata – főleg az utóbbi az elterjedt, hisz nagyobb anyagi haszonnal jár a tulajdonos számára. Pénzautomatából szinte minden helyen kettő van. Az ok meglehetősen profán: ennél több gép felállítása esetén a borozó átminősülne játékkeremmé, ami az esti órákban külön teremőr alkalmazását tenné szükségessé¹⁸.

Bár a gépek használata ritkán kollektív cselekvés, a játékszellem néha másokat is magával ragad. Kibicként a játékos mögé állva, esetleg annak tanácsokat adva, ők is bekapcsolódnak a játékba. A magányos játék ily módon – más szinten ugyan, mint egy társasjátékban – kollektívvá válik. Esetenként megfigyelhető az a viselkedésforma is, amelyet már a tévével kapcsolatban leírtam. Arra gondolok, hogy a kocsmába csak egy italra betérő vendég fogja poharát, és egy automatát ütögető játékos mögé áll. Ilyenkor azonban nem annyira a játék érdekli. A tettetett érdeklődés inkább a céltalan időtöltést leplezi. A falat bámulni unalmas, ha valaki viszont az embereket nézi, előfordulhat, hogy megszólítják, ami azonban ebben az esetben nem szándékolt.

A pultos vendégeivel azonos közegbe tartozik. Ez viselkedésének, a vendégekkel folytatott kommunikációjának számos elemét megmagyarázza, amit a legjobban akkor érthetünk meg, ha összehasonlítjuk egy előkelőbb vendéglőben felszolgáló pincérről. A pincér roppant előzékeny¹⁹, viselkedése szinte szolgai. Az étterembe belépő vendéget udvariasan fogadja, odavezeti asztalához. Kizárt, hogy a vendéget letegezze, a magázás a távolságtartást erősíti. Fehér ruhája élesen megkülönbözteti a vendégektől. Ez indokolt, hisz a pincér nincs helyhez kötve, sokat jár fel-alá a helyiségben: feltűnő ruhája nélkül nehezebb lenne észrevenni. A pultos ezzel szemben sokkal közvetlenebb. Lehet udvarias, de ezt nem szolgai módon, hanem egyenrangú felekhez illően teszi. A törzsvendégeket legtöbbször tegezi, keresztnevükön szólítja. Ruhaviselete nem üt el a többiekétől, legfeljebb egy kötényt, ha hord. Nem is fontos, hogy egyenruhát viseljen, hisz idejének nagy részét egy helyen, a pult mögött tölti, s így könnyen felismerhető. A pult fontosságát az alábbi eset szemlélteti:

Röviddel nyitás után érkezem egy kocsmába, majd poharamat fogva leülök egy asztalhoz. A pultos, mivel a takarítónő késik, maga kezdi el fölmosni a helyiséget. Egy belépő vendéget üdvözlő, majd szapora léptekkel a pult felé veszi útját, s bár végig beszélget a illetővel (többek közt neki is elmondja, hogy a hiányzó takarítónő miatt kényszerül a padló fölmosására), csak miután a pult mögé ér, kérdezi meg a vendégtől, hogy mit is rendel.

Kissé sarkítva azt is mondhatnánk, hogy míg a ruha teszi a pincért, addig a pult teszi a pultost. A pult és a mögötte levő tér a pultos territóriumának számít. Ide belépni tilos, legfeljebb ismert vendégeknek ha szabad (például ha a pultosnő hordócserenél segítségre szorul), de még nekik is külön engedélyre van szükségük ilyenkor. Az alábbi történet ezek után nem szorul különösebb magyarázatra.

Egy közepesen ittas fiatalember, felháborodván a kapott vodka minőségén, poharát a pultra önti. Ráadásul az ital fele az egyik boros tégelybe ömlik. A pultos erre kirohan a pult mögül, és a fiatalembert rövid szóváltás után vállánál fogva kirakja az utcára.

Az előbbi példánál különösen érdekes volt megfigyelni, hogy jóllehet a pultossal szemmel láthatólag mindenki egyet értett, a vitába senki sem avatkozott bele. Miután a fiatal férfi már kint volt az utcán, a bent lévők megvitatták az eseményeket, de előtte hallgatva szemlélték az eseményeket. Tisztában voltak azzal, hogy a fiatalember átlépett egy határt, de ahhoz már

nem érezték magukat illetékesnek, hogy beavatkozzanak. A pultosnak egyedül kellett a helyzettel megbirkóznia.

A be nem avatkozás egyébként fordítva is igaz. Vendégek közti veszekedés esetén a pultos nem foghatja nyíltan egyik fél pártját sem. Szigorúan pártatlannak kell maradnia, legfeljebb a csend, a rend helyreállítását követelheti meg – mindkét féltől. Ez a magatartás érthető, hisz egy döntőbírói szerep eljátszása könnyen az egyik vendég elvesztését eredményezheti.

Érdeemes egy pár szót szentelni a pultosok kocsmái italfogyasztásának is. A kocsmái légkör, a szeszes italok könnyű hozzáférhetősége, az italozó vendégek látványa gyaníthatóan mind-mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a pultos erős készletet érezzen ahhoz, hogy időnként magának is töltsön. Ez a sorozatos kényszerhelyzet, a valószínűsíthetően magas alkoholfogyasztás, könnyen alkoholizmushoz vezethet. A fenti feltételezést helyszíni megfigyeléseim nem támasztják alá. Mindössze egy alkalommal találkoztam részeg pultossal, igaz, ez az illető már annyira felöntött a garatra, hogy remegő kezével képtelennek bizonyult az egyik vendég féldecis poharába beletalálni. Az alkoholtól való önmegtartóztatás érthető, hisz a vendégek kiszolgálása, a fizetendő összeg kiszámolása "tisztá" fejet igényel. Természetesen előfordul, hogy a pultos kénytelen egy-egy meghívásnak eleget tenni, vagy hogy unaloműzőnek megiszik egy pohárral, ám a túlzott alkoholfogyasztástól ódzkodik. Gyakran még a meghívásokat is visszautasítja – általában munkavégzésére hivatkozva. E megfigyeléseim mindamelllett nem cáfolják a pultosok feltételezett alkoholizmusáról szóló tézist, hisz én mindössze a pultosok italozási szokásait hasonlítottam össze a kocsmavendégekével. Mivel a lakosság nagy része nem jár borozóba, az én tapasztalataim csak torz eredményeket szülnének, ha megpróbálnám azokat az egész lakosságra kivetíteni. Mindenesetre azt azért védhető kijelentésnek vélem, hogy pultosok vendégeiknél kevesebb szeszes italt fogyasztanak.

Aki gyakran jár ugyanabba a kocsmába, az törzsvendéggé válhat. A Die Kneipe szerzői szerint a legtöbb kocsmájárónak van egy (max. két-három) törzshelye, ahová rendszeresen benéz, s így más kocsmákba csak ritkán vetődik. A rendszeres kocsmalátogatás persze feltételezi, hogy a törzsvendég a kocsmára közelében, attól legalábbis nem túl messze lakik. Ellenkező esetben, vagyis ha lakása távol esik a kocsmától, a hosszú gyaloglás, esetleg a tömegközlekedési eszközök igénybevétele²⁰ túl nagy kényelmetlenséggel járna. Ezt támasztják alá a fenti szerzők beszámolóiban olyan tudomásukra jutott esetekről, amikor egy-egy törzsvendég – elköltözése miatt – igen messzire került volt kocsmájától. Az illető általában egy darabig még visszajárt régi cimboráihoz, ám hamarosan beszüntette látogatásait volt törzshelyén, s talált magának egy másikat – új lakhelye környékén.

Elegendő-e, hogy valaki gyakran felkeres egy bizonyos kocsmát ahhoz, hogy annak törzsvendégének számíton? Úgy érzem, bizonyos fokig igen, ám más szempontból nem feltétlenül. Nyilvánvaló, hogy egy mindennap betérő vendég egy idő letelte után megszokottá válik a többiek számára, valamilyen szinten hozzákapcsolódik a kocsmára megszokott légköréhez, még akkor is, ha például a rendelésen kívül meg sem szólal, a többieket figyelemre sem méltatja. Ám az "igazi" törzsvendég érintkezik a többiekkel, bekapcsolódik a beszélgetésekbe, esetleg kezdeményezi azokat, tehát nem kívülállóként viselkedik, hanem tevékeny részese a kocsmái életnek.

A kutatás rövidegsége miatt nem állt módomban hosszú távú megfigyelést végezni. Így a törzsvendéggé válás folyamatának a leírásakor nagyrészt hipotézisekre kellene szorítkoznom, amelyek taglalásától jórészt eltekintek. Mindamelllett benyomásaim során arra a

következtetésre jutottam, hogy a törzsvendéggé válás folyamatában nagy szerep jut a pultosnak²¹. E gondolat illusztrálására lássunk két példát:

Egy hete szinte mindennap benézek az egyik kocsmába. Egyik nap, hirtelen jött ötlet sugallatára, az addigiaktól eltérő italt kérek. Pechemre a pultosnő már kikészítette a szokásos kisfröccsöt. Reklamálásomra meglepően agresszív lesz, nem hajlandó kérésemet teljesíteni. Kénytelen-kelletlen be kell érnem a szokásossal.

Az előző eseten felbuzdulva ugyanezt egy másik kocsmában is eljátszom. A megszokott helyett mást rendelek. Ez a hölgy azonban jóval udvariasabb. Elmosolyodik, s lemondóan legyint: "Maga folyton csak viccel!"

A pultosnak érdekében áll, hogy minél hamarabb kiismerje a hozzá betérők igényeit, hogy hamar megtanulja, ki mit szeret. Ily módon a vendégben, akinek már rendelnie sem kell, az otthonosság érzetét kelti, úgyhogy az nagyobb valószínűséggel tér majd vissza. A pultos számára újabb fogyasztók sikeres megnyerésén túl előnyös, hogy a kocsmában minél nagyobb számban legyenek jelen ismerős személyek. Ezáltal ugyanis saját munkája is leegyszerűsödik. Megfigyelhető, hogy a törzsvendégek kiszolgálása rutinszerűen folytatott tevékenység, miközben egészen másra is tud figyelni. Az esetleges viszályokba való beavatkozás szintén sokkal könnyebb számára, ha ismeri az éppen veszekedőket.

Feltételezésem szerint a pultos az a személy, aki, persze megfelelő visszajelzések után, kvázi törzsvendéget "csinál" az új vendégből. Nem kell itt valami szertartásra gondolni. Csupán arról lehet szó, hogy két egymással szemben álló embernek nehéz ellenállni a helyzet teremtette kommunikációs késztetésnek. A rendelés azonban, ami ezt az ingert kielégíti, vagy a keletkező kisebbfajta feszültséget oldja, a sokadik kocsmalátogatás után gyakorlatilag feleslegessé válik, s így helyette akár egy kisebb beszélgetésre is sor kerülhet. Ez kezdetben jelenthet csupán egy egyszerű kérdést és egy arra adott választ. Ám az ilyen beszélgetésbe már könnyen bekapcsolódhatnak a közelben állók is, s az "újonc" a kocsmáros segítségével máris részese egy társalgásnak. Másnap már az is elképzelhető, hogy ismerősként üdvözlik.

Fontos látnunk, csupán azáltal, hogy a pultos tisztában van kedvenc italunk márkájával, még nem számítunk törzsvendégnek. Jómagam például, a szükséges rendelésen kívül alig elegyedtem szóba az idézett pultosnővel. Nem adtam semmilyen visszajelzést, hogy szívesen társalognék velük, érdeklődnék személyük iránt. Amíg az első lépést valószínűleg a pultosnak kell megtennie (megtanulni, hogy mit iszom), addig a második lépés, a beszélgetés kezdeményezése, vagy legalábbis a pultos kérdésére adott, az abszolút szükségesnél kimerítőbb válasz a vendég feladata. Az első pár mondat, a jég megtörte után már sokkal egyszerűbb a helyzet. A kezdeti tapogatódzó, akadozó beszélgetés egyre gördülékenyebb lesz. Az egyik legbiztosabb jele ennek egyébként, ha a pultos a vendéget a keresztnévén szólítja. A szakirodalomban ennek megfelelően ezt tekintik törzsvendég legpontosabb definíciójának (pl. Dröge – Krämer-Badoni 1987).

A borozói időtöltés főleg férfi szórakozásnak számít. A vendégek jelentős többsége férfi, gyakran egy árva nő sem tartózkodik a helyiségben. Az előbbi mondatot nyugodtan meghagyhatjuk kétértelműségében, hisz a kocsmázó nők többsége férfival, esetleg más nő társaságában érkezik. Az egyedül betérő nők többsége valakit keresve kukkant be, azok pedig, akik csupán inni szeretnének, gyakran szakadt ruházatúak, alkoholisták kinézetűek. Szabályos megfigyelést a következő sorokban leírtakat tekintve nem végeztem, úgyhogy inkább csak benyomásaimat írom le. Úgy vettem észre, hogy több nő fordul meg világosabb kocsmaiban,

ahova esetleg kívülről is belátni, mint a napfény nem látta, sötét pincékben. Az utóbbi helyeken pedig szívesebben tartózkodnak a bejárat közelében, semmint a kocsmá távolabbi zugaiban. Helyválasztásukkal mintegy jelzik, hogy nem egy megszokott közegben vannak, csak átmenetileg tartózkodnak a kocsmában: gyorsan megisszák italukat, és már mennek is. Természetesen ez a többieknek szóló üzenet gyakran nem a közlő tényleges szándékával azonos, csupán kocsmá elvárásoknak tesz eleget.

Borozókban ritka a szexuális jellegű közeledés. Ahogy azt már másutt említettem, a vendégek többsége férfi, a nők pedig vagy egyértelműen alkoholisták, lepusztult kinézetűek, vagy férfi társaságában érkeznek. Másképpen szólva: egy borozóban ivó nő vagy nem kívánatos vagy nem elérhető. Borozókból a szexuális viselkedés (udvarlás, ölelkezés, csókolódzás) szinte teljesen hiányzik, szexualitás legfeljebb verbális szinten (pl. viccek formájában) érhető tetten. Persze itt is vannak kivételek:

50 év körüli, lábát erősen húzó, ezért mankót hordó férfi álldogál a nála vagy tíz évvel fiatalabb társával, aki feljegyzésében csak "csicskásként" szerepel. Az öreg viszi ugyanis a prímet, parancsolgat, néha rászól a fiatalra, hogy hozzon egy italt. Ilyenkor a megszólított szó nélkül ugrik, s más esetekben is gondolkodás nélkül engedelmeskedik. A mankós ide-oda járkál a kocsmában, több ismerőshez is odaballag, beszélget velük, majd leszólít egy negyedórása egyedül ácsorgó parasztasszonyt²². Kiderül, hogy a nő vár valakire. "A barátodra?", kérdi a férfi. "Nem, nincs is nekem barátom.", válaszol a megkérdezett, jelezve, hogy szívesen venné a párbeszéd folytatását. Ezután gyakran egymáshoz hajolnak, a nő még a férfi vállára is teszi a kezét. Sokat nevetnek. A mankós meghívja frissen szerzett ismerősét egy pohár sörre. Az italért természetesen fiatal társát küldi.

Inkább férfiakra jellemző, hogy gyereket hoznak a kocsmába, akinek aztán valami üdítőt rendelnek. Néha gyerekes anyuka is betér férjét keresve: ők általában nem maradnak sokáig. A gyerekek látványa a borozókban mindamellet nem túl jellemző, a felnőttek társaságából kilógó gyermekek egyeseket időnként rosszálló megjegyzésre, szúrós pillantásra ingerelnek.

30-as éveit taposó nő érkezik 14–15 éves lányával. Az általános feltűnést a pillanatra beálló csönd jelzi. A pulthoz érve az anya nem rendel rögtön, hanem a falra függesztett árlapot tanulmányozza. A pultos közben évődni kezd a kislánnyal: "Mit kérsz anyunak? Semmit? Vízet?"

A következő gondolatmenetem kifejtésénél, amelyet a kocsmá mint az egyenlő felek társaságának terepeként fogalmaznék meg, leginkább Simmelre (Simmel 1973) támaszkodom, de legelőször a társas összejövetel goffmani értelmezéséből indulok ki (Goffman 1977). Goffman e művében a társas játékok legjellegzetesebb vonásait az anyagi környezet tulajdonságainak kiiktatásában, valamint a részt vevők egyes tulajdonságainak figyelmen kívül hagyásában látja. E lényegtelen szabályokat nyugodtan vonatkoztathatjuk a társas összejövetelekre is. Hasonlót állít Simmel is: "Egyfelől leveti a személyiség valamennyi tárgyi jelentését, és csupán tiszta ember voltának képességeivel, vágyaival, érdekeivel lép be a társas formába. Másfelől viszont e képződmény megállást parancsol önmaga számára a személyiség legszubsztívtebb és legbenső vonásai előtt is." (Simmel 1973)

Mit jelent mindez a kocsmára, a kocsmá érintkezésre nézve? Azt, hogy a kocsmába belépve, elméletileg mindenki egyenrangú félként kezeltetik, nem számít a kocsmán kívüli világban elfoglalt pozíció. "A társaság az a játék, amiben az ember 'úgy tesz', mintha mindenki egyenlő volna, s egyben mindenkit különösen tisztelne". (Simmel 1973)

Úgy érzem, nem árt az előbbi idézetet egy kicsit alaposabban szemügyre venni. Simmel állítása szerint a társasság egyfajta játék, amelyben minden részt vevő egyenrangúnak számít. E megállapítással csak részben értek egyet. Ha ugyanis játék alatt olyan versenyhelyzetet értünk, amelyben az egymással szemben álló felek azért küzdenek, hogy egymást legyőzzék²³, akkor más lényeges különbségeket is felfedezhetünk a társasság és a játék között, amelyek szerintem leginkább a komolyság fogalmával, valamint bizonyos szabályok létezésével ragadhatóak meg. Társas összejöveteleken cselekedeteimnek nincsenek súlyosabb következményei: szabadabban, lazábban viselkedhetem, elengedhetem magam. Lényegében nincsenek előírt, formális szabályok, amelyeket be kéne tartanom. A játék, ha csak nem pénzre megy, első pillantásra szintén komolytalannak látszik. Ám a szabadidőtöltés e fajtájában cselekedeteinknek súlya van, még ha a következmények ritkán lépnek is túl a játék keretein. Léteznek olyan írott, vagy legalábbis a felek által kölcsönösen elfogadott játékszabályok, amelyek be nem tartása súlyos szankciókat von maga után. Sakkban például nem léphetek a lóval átlós irányban, mert ez valószínűleg a játék rögtöni befejeztét vonná maga után. A játékszabályokon kívül a nyerni akarás, valamint a szabályoknak a nyereségbiztosítását szolgáló megfelelő alkalmazása is mindenki által betartandó követelménynek számít. Ezzel magyarázható csapatjátékokban az egy-egy hibás kártyalerakást, elvétett labdaátadást követő partnerek közti, gyakorta igen parázs vita.

Nem állítom persze, hogy ne léteznének bizonyos kocsmai szabályok. Ezek azonban ritkán hivatalosak, formálisak. A kívánt viselkedés pontos meghatározása helyett nagyobb szerep jut a sejtésnek, egyfajta "tudattalan tudás"-nak. Úgy is mondhatjuk, hogy a hivatalosabb emberi társulásokkal, mint például a munka világával ellentétben a részt vevők jóval nagyobb szabadsággal rendelkeznek, szankciókra csak egészen szélsőséges esetben kell számítaniuk. A kevés számú szankció miatt az inkább csak körvonalazható, mint pontosan megadható kocsmai viselkedésminta mindennek dacára egy bizonyos mértékig egységes kocsmai légkör kialakulásához vezet, s meggátolja a vendégeket például abban, hogy szeszesital helyett például egy pohár tejet rendeljenek.

A kocsmai társas összejövetel leírását tovább bonyolítja, hogy a kocsmák különböző társasjátékok helyszínül is szolgálnak. Egyes borozókban sakktábla, kártya kölcsönözhető, néhány helyen biliárdasztal vagy dart-tábla található, a vendégek snöblizhatnak stb. Ilyen esetekben valóságváltásról beszélhetünk: a részt vevők a kocsmák világából a játék világába merülnek alá. A valóságsszintek különbözősége jól megfigyelhető az átmenet pillanatában. Az addig egymással viccelődők kezükbe veszik a kiosztott lapokat, s hirtelen komoly arcot öltenek, vagy fordított esetben, a játék végeztével megkönnyebbülten felnevetnek, esetleg dühükben az asztalra csapnak, vagy a játékban részt nem vevőkhöz fordulnak: odaszólnak például a csaposnak, hogy hozhat egy újabb kört.

Térjünk vissza a részt vevők feltételezett egyenlőségére, egyenrangúságára. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy ne léteznének például – más csoportos összejövetelekhez hasonlóan – kialakult hierarchikus viszonyok. A kocsmában is vannak hangadók, sokat beszélő emberek, akikre általában odafigyelnek, s persze olyanok is, akik csak nagy ritkán, akkor is csak félve mernek megszólalni, akiknek hangja elvész a kocsmák zajában. Fontos azonban észrevennünk, hogy ezek a egyenlőtlenségi viszonyok többnyire nem a kocsmák kívüli világ által meghatározottak, hanem a kocsmák belüli csoportközi történések eredményeinek foghatóak fel. Előfordulhat persze, hogy egy munkavezető beosztottjaival megiszik egy fröccsöt a kocsmában. Ilyen esetben a felek nehezen szabadulnak meg a kinti világban elfoglalt helyüknek megfelelő, megszokott viselkedéstől. A főnök a kocsmában is főnök marad, ő az, aki meghívja a többieket, őt állják körül a többiek. Ha azonban ismeretlenként betérek egy

kocsmába, egy vagyok a többiek közül, joggal elvárhatom, hogy egyenrangú félként kezeljenek. Mindamelllett úgy érzem, nem árt egy kissé relativizálni az előző mondatot. Egyrészt a pultos a vendégekhez képest egészen más funkciót betöltő személy, másrészt nem feledkezhetünk el a törzsvendégekről sem, akik bizonyos előjogokat élveznek idegenekkel szemben.

Általános szabály a konszenzuskeresés. Ezzel magyarázható a már említett követelmény, hogy a kocsmába járók a magánéletüket alapjaiban érintő kérdéseket, problémákat nem viszik be a társalgásba. Ennek tudható be valószínűleg a témák szegénysége, a közhelyek gyakori használata is. Kizárólag a személyes életvitel ismeretében érthető, túlon túl szubjektív közlések zavarólag hatnak a szokványos kocsmái társalgásban. Ilyenkor a többiek számára több lehetőség is nyílik, hogy a felbomlott egyensúlyt helyre állítsák. Tehetnek úgy, mintha szándékosan nem hallották volna meg a megjegyzést, ily módon alkalmat nyújtva a szabálysértőnek megjegyzése visszavonására, enyhítésére; esetleg megpróbálhatják egy viccel menteni a kínos helyzetet. A fentiek illusztrálására néhány megfigyelés:

Egy már jócskán illuminált állapotban lévő öregember hirtelen lekurvaanyázza a mellette állót. A fiatalember, bár nem veszi túlságosan komolyan a nála szemmel láthatóan gyengébb öreget, ezt nem tűrheti, s erélyesen felszólítja az elhangzottak megismétlésére. Az öreg erre érezhetően megszeppen, s békítőleg "felajánl" egy "apád faszát"-ot, amit a fiatal el is fogad. A konfliktus megoldódik.²⁴

Egy másik esetet ugyan nem jegyeztem le, ennek ellenére sikerült megőriznem az emlékezetemben. A következő történt: egy szombat délután figyelmes lettem egy, a kocsmába rendkívül izgatottan belépő vendégre, aki, miután sokakat üdvözölt, a feleségével történt aznapi összeveszését igyekezett egy nagyobb társaságnak elmesélni, ám a társaság egyik tagjának egy jól időzített poénnal sikerült őt leállítani, s az egyedi esetet egy általános mederbe terelni.

Az érzelmek gyakori észre nem vétele, kikapcsolása nem azt jelenti, hogy a felek ne emlékezzenek az esetre. Valószínűsíthető, hogy a fenti eseményről az ivócimborák szóban még többször is meg fognak emlékezni, de addigra a történet már függetlenedett a személyes szálaktól, nem maga a probléma, hanem annak elmesélése áll a középpontban.

Harmadmagamban vagyok egy zuglói borozóban. A pultosnő valamiért elkezdi szapulni a szemben lévő borozót. "Ez itt egy tisztességes borozó, de az egy kocsmá! Rettenő sok a cigány, rendes ember nem is jár oda!" Mivel egyikünk sem válaszol, kissé visszakozik, s elismeri, hogy hozzájuk is járnak cigányok, de azok mások, sosem csinálnának balhét. A szomszéd asztalnál ülő férfi erre megjegyzi, hogy régebben ő is be-betért a másik helyre, de hogy ma már nemigen, ahhoz az túlságosan is lezüllött. A pultosnő erre felbátorodik, újra a cigányok szidalmazásába kezd, majd a beszélgetés más környékbeli kocsmákra terelődik.

Vegyük észre, hogy a pultosnő száján egy személyes érintettségről árulkodó, negatív attitűdöt kifejező mondat csúszott ki, amely nem feltétlenül (bár nagy valószínűséggel) találkozik a kocsmabeliek véleményével. Konszenzuskeresésként ezért kissé enyhített kijelentésén, de miután az egyik vendég egy hasonló állítással megerősítette az általa elmondottakat, feleslegessé vált az irányunkban tett korábbi engedmény, s visszatérhetett eredeti véleményéhez.

Figyelemre méltó a pultosnő nyílt cigányozása, ami kocsmai berkekben elég gyakori jelenség. Nem szokatlan a más kisebbségekkel szembeni negatív attitűd kinyilatkoztatása sem, de ez utóbbi jóval ritkábban fordul elő. Az előítéletek meglétének vizsgálata alkalmazott módszerem következtében nem volt lehetőségem, ám vállalásuk fokára vonatkozóan alkalmam nyílt bizonyos következtetések levonására. Lássunk egy példát:

Egy józsefvárosi kocsmában, az egyik asztalnál, különböző hazai focicsapatokról folyik a beszélgetés. A társalgás egyik női résztvevője közli a többiekkel, hogy ő ugyan nem ért a focihoz, de az édesapja annál inkább, és érdekes módon mindössze egyetlen magyar csapatot nem szeretett, mégpedig az MTK-t. Mivel a többiek nem reagálnak szavaira, szó szerint megismétli előző állítását. Az asztalnál ülő másik nő erre halkán megjegyzi: "Azért, mert azok zsidók".

Az a tény, hogy a második nő lehalkította hangját, amikor a fentieket mondta (mind előtte, mind utána hangosabban beszélt), valószínűleg annak a jele, hogy az állítás a közlő szerint nem illendő, szégyellni való, vagy legalábbis egy nem mindenki által elfogadott véleményt tükröz. Megtörténhet persze, hogy valaki cigányozás közben is lehalkítja a hangját, de még gyakoribb, hogy mindössze körbenéz a kocsmában, nincs-e véletlenül valaki a helyszínen, akit megjegyzésével sérthet. Míg utóbbi esetben a közvetlen megtorlástól való félelem, addig a nyílt zsidózás elkerülése nem ténylegesen jelenlévő személyekre való tekintetvétel, hanem bizonyos társadalmi normák elfogadásának a jele. Kicsit érthetőbben fogalmazva: amíg cigányozni nyilvánosan lehet, addig a zsidózás már jóval kényesebb, s inkább kerülendő. Kocsmai megfigyeléseim azoknak a közvélemény-kutatásoknak az eredményeit támasztják alá, amely vizsgálatok a lakosságnak a különböző kisebbségekhez fűződő viszonyát igyekeztek feltárni. "Az antiszemitizmust éppúgy megtaláljuk a mai magyar társadalomban, mint a cigányellenességet, de az előbbi sokkal szűkebb körű, mint az utóbbi..." olvashatjuk Lázár Guy (Lázár 1996) egy, 1973 és 1993 közötti felméréseket összefoglaló művében.

Egyenlő felek összejövele elérhető egyfajta kiválasztási folyamat révén: csak bizonyos embereknek engednek belépést, például fehéreknek vagy férfiaknak, vagy kötelező a tagsági kártya felmutatása stb. A kocsmában természetesen nem létezik ilyen drasztikus eljárás. Oda lényegében bárki, bármikor beteheti a lábát. Mindamellettt általánosan elfogadott tény, amit saját megfigyeléseim is alátámasztani látszanak, hogy a borozó leginkább a munkásosztály férfitagjainak szórakozóhelye. Ez pedig egy mégiscsak fennálló szelekciós mechanizmusra utal. A kocsmák világa valamilyen módon meghatározza, ki vehet benne részt, s ki nem. Az ok nyilvánvaló: egyenlőség csak a felek külvilágban elfoglalt pozícióinak egyezése, nagyfokú közelsége esetén lehetséges. Csupán színlelt egyenlőségről hamar lehullana a fátyol, s az addig (elkendőzési szándékkal) lényegtelennek minősített tulajdonságok a felszínre törnének, a demokratikus rend felborulna. Talán ezzel magyarázható annak az erősen ittas férfinak a viselkedése, aki érkezésem után rögvest hozzám lépett, majd többször és egyre erőteljesebben hangsúlyozta, hogy a helyiség egy erzsébetvárosi borozó, s e meglehetősen szokatlan módon tudatta velem, hogy szerinte nem vagyok odavaló személy. (Lehet, hogy a hónom alá szorított könyv bosszantotta a férfit.²⁵)

Az érkezési sorrendet az étel- és italrendszerekhez, jegypénztárakhoz hasonlóan általában betartják. Hosszú ideig tartó sorbanállás a vendégek alacsony száma miatt igen ritka: általában csak akkor fordul elő, ha a pultos kimegy vécére, telefonál, vagy – ahol van csapolt sör – hordót cserél. Elvértve azért megfigyelhető, hogy egy-egy vendéget, a többieket megelőzve, kiszolgálnak. Ezek azonban többnyire törzsvendégek, akiket a pultos már messziről üdvözl, s akik ráadásul a pontos összeget gyakran már előre kikészítve a kezükben tartják, vagy

esetleg csak később, távozáskor fizetnek, így megjelenésük a pultnál nem okoz sem különösebb torlódást, sem veszekedést – a többiek legfeljebb egy kicsit, ha morognak.

Bár nemcsak a kocsmára, hanem mindenfajta sorbanállásra jellemző a következő megfigyelésem, úgy érzem, érdekessége miatt feltétlenül említésre méltó. Szinte minden sorra jellemző, hogy az óramutatóval egyező irányban nő, vagyis a sorban állók haladási iránya ezzel ellentétes, tehát az óramutatóval ellenkező. Ha már áll valaki a pultnál, akkor a következő vendég (feltéve, ha arra a következtetésre jutott, hogy az illető azt várja, hogy kiszolgálják) nagy valószínűséggel az illetőtől jobbra fog elhelyezkedni. Az őt követő szintén a másodiktól jobbra, esetleg egy kicsit hátrébb fog beállni – főleg, ha a pult mérete erre kényszeríti. Ez még olyan esetben is megfigyelhető, amikor a józan ész egy fordított haladási irányt feltételezne. Például az egyik lipótvárosi kocsmában, ahol a pult a helyiség közepén található, első pillantásra logikusnak tűnne, hogy a sor a vendégek érkezési sorrendjét követve, a bejárat felé kezdene nőni. Ám ennek, az előbb leírtaknak megfelelően, pont az ellenkezője figyelhető meg. A később érkezők a már sorban állóktól jobbra foglalnak helyet, vagyis inkább hajlandók egy nagyobb távolság megtételére, semmint hogy a megszokottól eltérő alakzatot vegyenek fel.

Természetesen jobbkezes társadalmunkban megvan ennek a szokásnak a maga racionalitása. Egy egyszerű félkörös mozdulatot téve átnyújthatom a kocsmárosnak a pénzt, foghatom a poharamat, és már mehetek is a helyemre. Fordított esetben szinte ki kéne ficamítanom a csípőmet. Létezik azonban egy másik (szintén biológiai) magyarázat is. Gondoljunk csak arra, mennyivel egyszerűbb kerékpárral balra kanyarodni. Nem véletlen a sportpályákon kötelező óramutatóval ellenkező haladási irány sem. Aki már végigfutott egy stadionban egy teljes kört az ellenkező irányban és érezte azt a kellemetlen érzést, amely közben úrrá lesz az emberen, az tudja, mire gondolok.

A legtöbb vendég rendeléskor azonnal fizet. Az ok nyilvánvalóan az esetleges veszekedések elkerülése. Nem véletlenül látni oly gyakran a feliratot: "Tudjuk, hogy ha iszol, mindent elfelejtesz, ezért előbb fizess!"

Erősen ittas férfi tántorog a pulthoz, hogy rendezze számláját. A pultos mond egy összeget, amivel a férfi nem ért egyet, mondván, hogy az egyik felesre meghívta őt a pultos. A pultos a meghívást nem is tagadja, de szerinte a vendég utána őt visszahívta. Ezt követően több perces vita támad, majd a vendég kifizeti a kért összeget, de még a kocsmából kifelé haladtában is mérgelődik, káromkodik. A pultos is fel van háborodva, a borozóban maradtaknak magyarázza igazát, de ez nemigen érdekli azokat.

Inkább kisebb kocsmákra jellemző, hogy a pultos egy papírra írja fel vendégei fogyasztását. Ilyen esetben elegendő a távozáskor rendezni a számlát. Megfigyelhető azonban, hogy még ezeken helyeken is csupán a törzsvendégeknek engedélyezett a nem rögtöni fizetés. A hiteladás nagy mértékben függ a pultostól. Van, aki elvből nem ad senkinek, még a mindennapos vendégeknek sem. Ilyen helyeken gyakran találkozunk "Hitel nincs" feliratú táblával.

Az egyik vendég hitelbe szeretne inni. A pultosnő ezen nagyon felháborodik, s még a vendég távozása után is sokáig duzzog. Többünkhez odafordul: "Hogy gondolja? Az én zsebemből fizessem?"

Kocsmai ismerősök körében gyakori az egymás üdvözlése. Ez lehet egy egyszerű biccentés, egy "Szervusz!", egy "Jó napot!", esetleg egy kézfogás. A köszönés történhet már a rendelés előtt. A kocsmába belépve sokan megállnak a lépcső tetején, gyorsan szemügyre veszik a terepet, mielőtt a pult irányába indulnának, s ha ilyenkor valaki ismerős feljük néz, szinte elkerülhetetlen az üdvözlés.

Egy férfi ismerősével belép a helyiségbe, majd a páros a rendelést követően beszélgetésbe elegyedik. Kb. öt perc után egyikük hangosan odaköszön egy magányosan álldogáló férfinak: "Szervusz!" A megszólított védekezően válaszol: "Én köszöntem!", mire a kommunikációt kezdeményező engesztelően annyit válaszol, hogy: "Ja, annyira el voltam merülve a beszélgetésbe!", s visszafordul mellette álló ismerőséhez. A feszültség ezzel megszűnik, a felek többé nem szólnak egymáshoz.

A fenti jelenet jól mutatja, hogy a köszönés (feltételezett) elmulasztása sértésnek minősül. Bár érzésem szerint már a fent idézett mondatok is egy, a felek közti alá-, illetve fölérendeltségi viszonyról tanúskodnak, hozzáteszem, hogy mind a szavak hangsúlyozása, mind a gesztusok arról árulkodtak, hogy a beszélgetést kezdeményező fél magát magasabb rangúnak tartotta. Ő volt az, aki elvárta, hogy köszönjenek neki, s ő volt az is, aki ennek az elmaradását számon kérte. A fordított helyzetet is volt alkalmam megfigyelni. Ekkor az alacsonyabb pozíciójú volt a kezdeményező. Az ő köszönése mindamelllett nem felháborodottan számonkérő, inkább sértetten panaszkodó volt: "Már figyelemre se méltatsz?" Míg tehát ez az eset egyfajta kegygyakorlás elmaradása felett érzett elbizonytalanodást, addig az előző példa egy kötelesség elmulasztásából keletkező konfliktust ábrázol.

A köszönést követően két lehetőség közül lehet választani. Vagy odamegyek az ismerősömhöz, és rövidebb-hosszabb beszélgetésbe kezdek, vagy pedig magára hagyom és másokhoz csatlakozom, esetleg egymagamban iszogatok. A kocsmában általában több beszélgető csoport is van, köztük egy törzsvendég szinte mindig talál ismerőst. Valószínűleg ennek tudható be, hogy nem számít sértésnek, udvariatlanságnak, ha a "havert" egy rövid üdvözlés után magára hagyjuk. Gyakran megfigyelhető, hogy egy frissen belépő ugyan odamegy ismerőséhez, hogy kezet rázzon vele, ám rögvest tovább is áll, anélkül, hogy egy szót is szólt volna hozzá. Sőt a felek, kézfogás közben, olykor még pillantásra sem méltatják egymást.

Ennek a látszólagos udvariatlanságnak megvan a maga racionalitása, hisz ellenkező esetben egy-egy kocma gyakori vendégei kénytelenek lennének nap mint nap ugyanazokkal társalogni. Egy ilyesfajta kényszer azonban gyökeresen ellenkezne a kocsmai viselkedésformák általunk leírt spontán jellegével.

Ezzel magyarázható különben az a jelenség is, hogy távozáskor a vendégek hajlamosak hosszasabban, udvariasabban odaköszönni az ismerősöknek, esetleg olyanokat is megszólítanak, akiket kocsmai tartózkodásuk alatt "észre sem vettek". Mivel láthatóan indulófélben vannak, kicsi annak a valószínűsége, hogy azok az üdvözlést félreértsék, és egy nem kívánt beszélgetést kezdeményezzenek.

A bejáráshoz legközelebb eső asztalnál újságot olvasó hajléktalan ül egymagában. A belépő vendégekre ügyet sem vet, azok sem mutatják, hogy ismernék. Kifelé menet viszont többen is odabiccentenek neki, mindamelllett senki sem megy oda az asztalához.

Kora délután ücsörgök egy nem túl zsúfolt zuglói borozóban. Egy 70 év körüli öregember megkérdi, hogy leülhet-e az asztalomhoz. Miután beleegyezem, beszélgetésbe elegyedünk. Elmeséli az életét. Megtudom, hogy egyedül lakik, nem túl messze a kocsmától, hogy bevásárlás után mindig erre a helyre szokott leülni, mert szeret az ablakból kitekinteni, nézni a járókelőket, az elhaladó buszokat, villamosokat, hogy évekkel ezelőtt leszázalékolták, hogy fia kint él Kanadában, s az unokák alig tudnak magyarul stb. Legalább fél órán keresztül beszélgetünk. Másnap újra ott találom a megszokott helyén. Egymásra nézünk, de nem köszönünk.

Félreértések elkerülése végett szeretném hangsúlyozni, hogy az utóbbi példa nem valamiféle sértettség szülte udvariatlanság leírása volt. Előző nap az öregúrral nemhogy nem vesztünk össze, hanem kimondottan udvariasan váltunk el. A másnapi nem köszönés csupán azzal magyarázható, hogy egyikünk sem akart újból, rövid időn belül másodszor, beszélgetésbe bonyolódni. A spontaneitás fenntartásának, a mindenfajta kötöttséggel szembeni ellenállásnak tehát nagyon is racionális magyarázata²⁶ van.

Persze előfordulhat (leginkább nagy mennyiségben elfogyasztott alkohol hatása alatt), hogy valaki nincs tekintettel a másikra, szó szerint "ráakaszodik", nem lehet lerázni. Ilyenkor csak egy kisebb-nagyobb veszekedés vállalása és egy gyors odébállás között lehet választani.

"Misi!", üdvözlő rég nem látott ismerősét egy részeg. A megszólított erre kiáll a sorból, s kicsit elbeszélget vele, aki mindenáron meg akarja hívni őt. Miután Misi ezt elutasítja, a részeg férfi megkéri, hogy legalább rendelés után jöjjön oda hozzá beszélgetni. Misi ezt meg is teszi. Két percig beszélgetnek, majd Misinek "mennie kell".

A kocsmáknál szabad légköre azt is eredményezi, hogy lényegében bárkit bármikor le lehet szólítani. Egy-két példával már szemléltettem, miként lehetséges nem kívánt társalgásokat a másik fél megsértése nélkül elkerülni. A kocsmákban magányosan ácsorgók relatív magas száma arra utal, hogy sokan egyedül akarják elfogyasztani italukat, s ehhez nem óhajtják mások társaságát. Ilyen esetekben védekező, társaságkerülő magatartást figyelhetünk meg. Elfordulás a többiektől, a tekintetek kerülése, tüntető tévénézés stb.

Középkorú cigány férfi a belépő. Miután poharát kézhez kapja, félfordulatot tesz, oly módon, hogy ne lássa a pult és a bejárat közt elhelyezkedő asztaloknál ülőket, a helyiségben egyedül tartózkodókat, és anélkül, hogy lerakná poharát, két hajtásra kiissza. Köszönés nélkül távozik.

Fiatalabb férfi jön a kocsmába. Egy a sorára váró öreget üdvözlő. Tudja, hogy az öregnek rossz a jobb keze, ezért a balt nyújtja oda (a rendelésnél derül ki, hogy jobbkezes, vagyis tényleg csak az öregre volt tekintettel). A fiatal rendelés után az öregtől nem messze, kb. egy méterre áll meg. A két férfi ezek után már egy szót sem vált egymással.

Kettejük közti távolság ugyan nem volt jelentős (verbálisan a nem túl zajos helyiségben bármikor áthidalható lett volna), viszont mégis elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a felek ne érezzék magukat kötelezve arra, hogy párbeszédet folytassanak egymással. Ezenkívül a helyüket is bármikor elhagyhatták volna a másik megsértése nélkül.

Azt, hogy a kocsmái szabadidő-eltöltés igen komplex szociális tevékenység, ami nem redukálható csupán az alkoholfogyasztásra, illetve hogy a lerészegedés nem célja a kocsmái időtöltésnek, jól szemlélteti az a mód, ahogy a vendégek végére mennek. Eltekintve a már teljesen részegtől, aki ide-oda imbolyogva képes csak haladni, belebotlik valakibe, nekimegy

egy asztalnak, feldönt egy széket, az átlagos, azaz mérsékelten ittas vendégre az egyenes testtartás, a megszokottól elütő, túlzott céltudatosság, a normálisnál valamivel gyorsabb járás jellemző. Célja, hogy leplezze az elfogyasztott ital hatását, józanabb próbál a józanabbnál lenni, ez okozza merev testtartását. A végéig tartó út veszélyes távnak tekinthető. Érthető tehát, hogy szaporázza lépteit: szeretne hamar túllenni rajta, hogy a végéajtó magára húzása után egy kicsit lazíthasson. Itt, a tekintetektől védett terepen, szükségletei elvégzése után, igazíthat vonásain, megnézheti magát a (ritkán található) tükörben, köphet egyet, hogy aztán – mély lélegzetet véve – visszatérjen asztalához. Hasonló a helyzet a kocsmát elhagyóknál is²⁷, akik a sötét kocsmából a világosságra kijutván kissé lassítanak lépteiken, néha sóhajtanak egyet, hogy aztán elinduljanak újabb céljuk felé. Kezdeti bizonytalanságuk a KRESZ-szabályok túlzott figyelembe vételével ragadható meg. Illedelmesen balra, majd jobbra néznek, s csak félve lépnek le az útestre. A részegség szándékolt leplezése lényegében egyfajta férfias virtus: "iszom ugyan, nem is keveset, de az ital nincs rám hatással".

A fentieknek nem mond ellent, hogy azért természetesen létezik egyfajta alkoholfogyasztási kényszer. (Ahogy más helyen már említettük, elvéve előfordul, hogy valaki csak a végét veszi igénybe, de ez azokban a kocsmákban, ahol nem kell külön fizetni a végéhasználatért, a kocsmáros rosszálló tekintetét vonja maga után, úgyhogy az emberek többsége inkább rendel valamit.)

Két férfi lép be a borozóba. Az egyik a pulthoz megy, a másik leül a mellettem lévő asztalhoz, háttal a pultnak. A társa gyorsan felhajtja a felest, odalép az ülő férfihoz, mire az feltápászkodik, és mindketten elhagyják a kocsmát.

Először nem volt világos, miért ült a mellettem helyet foglaló férfi egészen a pad szélén, láthatóan kényelmetlenül, mintegy ugrásra készen. Csak miután távoztak, vált világossá számomra: testtartásával jelezte, hogy ő nem "rendes" kocsmái vendég, csupán társa kedvéért jött be, s mindjárt megy is. Nem volt véletlen az sem, hogy háttal ült a pultosnak. Ily módon sikerült annak esetleges pillantását elkerülnie.

Fiatal hajléktalan lép be a majdnem üres borozóba és leül egy asztalhoz. A pultosnő egy idő után odamegy hozzá: "Azt gondolod, hogy ez egy szálloda? Húzz el innen!" A fiatalember szó nélkül feláll, és távozik.

A fogyasztási kényszer azonban csupán az első pohár rendelésére vonatkozik. Ellentétben a drágább helyekkel, ahol a pincér hamar az asztalhoz lép, ha üres poharat pillant meg, és közvetve vagy közvetlenül további rendelést eszközöl ki, egy borozóban akár órákon át el lehet ücsörögni egy pohár ital mellett, továbbmaradni annak elfogyasztását követően is, anélkül, hogy a pultos ezt szóvá tenné.²⁸ Ennek csak látszólag mond ellent az alábbi eset, amelyhez hasonlóly egyébként többször is megfigyeltem.

Több, de nem egy társasághoz tartozó ittas férfi ül egy nagyobb asztalnál. Egyikük már régóta küzd az álmoság ellen. Feje gyakorta előre billen, mígnem végleg győzedelmeskedik rajta a természet – ráborul az asztalra. A pultos gyors léptekkel odamegy a hajléktalan kinézetű férfihoz, erőszakosan felrázza, és kidobja a kocsmából. Senki nem avatkozik közbe.

Nyilvánvaló, hogy alvó ember nem fogyaszt, a pultos dühét azonban érzésem szerint nem az emiatti forgalomkiesés, hanem a szemet sértő részegség okozta. A látványosan dülöngélő, esetleg erőszakoskodó részeghez hasonlóan az álmok mezejére tévedtet sem szívesen tűrik meg a kocsmában. Egy másik magyarázat a köztudottan krónikus alváshiányban szenvedő, s

már csak ezért is könnyen felismerhető hajléktalanokkal szembeni előítéletben rejlik. Ez utóbbinak a valószínűsége azonban ebben, a Moszkva tér szomszédságában lévő borozóban igen kicsi, hisz a vendégek, vagyis a fizető fogyasztók jelentős része a közeli emberpiac hajléktalanjaiból tevődik össze.

A fenti példában leírt drasztikus eljárással (a kocsmából történő kidobással) ellentétben a pultos általában megelégszik az alvó felébresztésével, majd szidalmazásával. Figyelemre méltó az eseményt figyelők hallgatása. Teljesen jogosnak vélik a pultos felháborodását, a szabályt áthágó megbüntetését. A tettegességet legtöbbször némán tűrik, legfeljebb szóban védik meg az alvót. Ilyenkor sem szállnak azonban szembe a pultossal, mindössze a "büntetés" mértékének csökkentését szorgalmazzák – nem túl lelkesen.

A nemzetközi irodalom áttekintésekor említettem már ezt a Mass Observationben level drinkingnek elkeresztelt kocsmái szokást. Eszerint az egy társaságban lévők hajlamosak poharukat egyszerre emelni, egyszerre kiüríteni. Saját megfigyeléseim egymásnak ellentmondóak, de inkább az angol kutatók által leírtakkal ellentétesek. Előfordult ugyan, hogy egy-egy társaság tagjai egyszerre végeztek az ivással, de legtöbbször csak olyankor, amikor a helyiséget elhagyni készültek. Ilyenkor gyakran megvárták, hogy a lassabban ivók is kihassák poharukat, néha felállással ösztönözték őket a gyorsabb fogyasztásra. Ez természetesen nem egyezik az angol szerzők által leírtakkal, hisz ilyen esetekben nem tudattalan, hanem nagyon is tudatos cselekvésről van szó.

Idősebb házaspár egy talponállóban. Alig-alig beszélnek, inkább a tévét és a többieket nézik; időnként kicserélik nézeteiket azok viselkedéséről, öltözetéről. A férfi visszaviszi az üres poharokat, valamint a táskájából előhalászott martinis üveget. A pultnál megtölteti az üveget fehérborral, valamint rendel kétszer két decit, majd visszatér a párjához. Gyorsabban issza a bort, egyszer rá is szól a nőre (jobban mondva ujjával annak poharára mutat), hogy igyék gyorsabban. Az asszony szó nélkül engedelmeskedik, és iszik egy kortyot. Röviddel később a férfi odatolja sajátját felesége poharához, "koccint" vele, vagyis megint jelzi, hogy elégedetlen párja fogyasztási sebességével. Az asszonnak nem akarózik inni, de miután hitvесе az órájára néz, újból iszik egy kortyot. Két perc múlva távoznak.

A közhiedelemmel ellentétes saját megfigyeléseim azt mutatják, hogy a kocsmaiban nem túl gyakori a hevesebb veszekedés, verekedés. Legalábbis nem feltétlenül gyakoribb egyéb társas összejöveteleknél.²⁹ Kisebb-nagyobb összezördüléseket persze számtalanszor megfigyeltem.

Részeg, zömök, középkorú férfi egy hatszemélyes asztalnál. Nagyobb társaság érkezik. Mivel nincs elegendő hely, a társaság egyik férfitagja, egy vézna öregember, odamegy a részeghez, és udvariasan megkéri, hogy üljön át egy kisebb asztalhoz. A férfi a kérésnek nem tesz eleget. Erre a másik asztaltól föláll a kocsmá pohárszedője, és megpróbálja jobb belátásra bírni az egyedül ülő férfit, de ő sem jár sikerrel, sőt melegebb éghajlatra is elküldetik. A pohárszedő erre el akarja vinni a férfi még harmadáig teli vodkás poharát, de a részeg lefogja a kezét. Rövid dulakodás után a pohárszedő feladja, visszamegy asztalához. A társaság ezek után fogyasztás nélkül távozik.

Egy fiatal borsodi cigány³⁰ férfi összetűzésbe kerül egy nyakkendős (lecsúszott szellemi dolgozó?) férfival. A cigány mindenáron verekedni akar: váltig unszolja ellenfelét, hogy az menjen ki vele a kocsmá elé. A nyakkendős ezt el szeretné kerülni, ezért egyre hangosabban kiabál. A hátsó teremből előkeveredik a pultos haverja. Pórázon vezetett hatalmas méretű harci kutyájával és széles vigyorral az arcán a két veszekedő közé áll. A nyakkendős hirtelen

nagy érdeklődést mutat a kutya iránt, különböző kérdéseket intéz annak gazdájához. A cigány férfi morogva ugyan, de visszaáll mellém a falhoz.

A fenti példa magyarázatot adhat a fejezet elején mondottakra, vagyis hogy a helyszínen végzett tapasztalataim szerint a kocsmákra – az időnként jelentős alkoholfogyasztás ellenére – nem igazán jellemzők a hevesebb veszekedések. Két fél összeszólalkozása esetén majdnem mindig akad egy harmadik, aki közvetíteni próbál, esetleg – a tettegességet megelőzendő – közjük lép. Ha pedig nincs ilyen békebírói szerepet vállaló harmadik a vendégek közül, szinte biztosra vehetjük az ilyenkor kidobással fenyegető pultos legtöbbször hathatós közbeavatkozását.

A veszekedések sajátos típusát képviselik a házastársak közötti nézeteltérések. Többször is volt szerencsém azt a számtalan vicc alapjául szolgáló, úgyszólván nyugodtan klasszikusnak is nevezhető szituációt megfigyelni, amikor a feleség férje után bemegy a kocsmába, hogy azt hazacsalja. A férj ilyenkor komoly dilemmával kerül szembe. Ha szót fogad, akkor a haverok kinevetik, mert papucs, ha szembeszegül az asszonnyal, akkor viszont a vita otthoni folytatásával, elfajulásával kell számolnia. E nehéz helyzetet ritkán sikerül jól megoldani, gyakori a párok közti vita. Az ilyen típusú veszekedések hálás, gyakran visszatérő témáját képezik későbbi kocsmai beszélgetéseknek, ám a tényleges helyzet a többiek számára inkább kínos. A férfiak közt támadt konfliktusokkal ellentétben ilyenkor csak ritkán lépnek közbe (általában akkor, ha tettegességre is sor kerül). Párok közti vita a kocsmában tehát megengedett, de azt a két fél magánügyének tekintik, amibe még a harmonikus légkör helyreállítása érdekében sem illő beleavatkozni.

Egy férfi beszélget a mellette álló nővel, kinek a lábánál egy kutya hever. A nőnek ki kell mennie a vécére. Pont amikor becsukja maga mögött a vécéajtót, megjelenik a férfi párja, s már a lépcsőn elkezd szidni a férjét: "Mi a faszt lógsz itt?" A férj szó nélkül tűri párja dühkitörését, pedig az egyre trágárabb kifejezéseket használ. A kutya gazdája egy idő után visszatér, mire a férj szó nélkül feláll, és pár méterrel odébb álló férfiismerősével kezd el társalogni. Párja ide már nem követi, de tovább szidalmazza – a megnőtt távolságnak megfelelően még nagyobb hangerővel. Pár perc után mindketten távoznak.

Ebben az esetben egy ügyes problémamegoldás tanúja lehettem. A férj végig megőrizte a nyugalomát, harcias párja jelenlétének dacára nem zavartatta magát, és – bár ehhez némi szerencse is kellett – sikerült még azt is megakadályoznia, hogy felesége a másik nővel folytatott beszélgetéséről tudomást szerezzen. Azáltal pedig, hogy egy darabig tovább diskurált egy ismerősével, eléggé megőrizte tekintélyét ahhoz, hogy ezt követően feleségével elhagyhassa a terepet. Nem kellett amiatt aggódnia, hogy esetleg pipogyának tűnik társai szemében. A házastársak közti veszekedést teljesen elkerülő magatartás illusztrálására egy másik eset:

Egy öregúr az éppen rendelt pohár borral a kezében elindul a kocsmába egyik sarkába, de miután megpillant egy férjét hangosan becsmérlő nőt, gyorsan sarkon fordul, és odaáll mellém a pulthoz. Előbb a poharakat összegyűjtő csaposnőnek, majd nekem is ugyanazokkal a szavakkal írja le a helyzetet: "Olyan ez, mint a Családi kör Arany Jánosnál".

Bár az összes kocsmalátogatásomat figyelembe véve aránylag ritkán elegyedtem szóba a többi vendéggel, az elcsípett beszélgetések alapján annyit meg merek kockáztatni, hogy a társalgásokra, amint erre már utaltam, többnyire a témák szegénysége jellemző. A jelenség megértéséhez ismét forduljunk Simmelhez. Szerinte a tudományhoz, a művészethez

hasonlóan a társasságra is jellemző, hogy a forma függetlenedik a tartalomtól. Ebből azonban az következik, hogy a diskurzus tárgya alapján véve lényegtelen: mindössze a szórakoztatás igényének kell eleget tennie. "Ezért a társasági szórakozás lényegéhez tartozik, hogy könnyen és gyorsan képes tárgyának megváltoztatására; mivel a tárgy itt csak eszköz, ezért teljes mértékben kicserélhető és véletlenszerű..." (Simmel 1973) Simmelnek a társasági szórakozásra vonatkozó megállapítása egyébként egyezik az általam ismert, a kocsma szociológiájával foglalkozó szerzők beszámolóival. A kocsma vendégeire szerintük igen jellemző, hogy hajlamosak ide-oda csapongani az egyes témák közt. Gyakori a témák váltása, ritkán fordul elő, hogy akár egyet is végigbeszéljenek. Az alapvető szempont a szórakozás. Emiatt aztán alig-alig ütköztetik nézeteiket, mindenki csupán elmondja saját véleményét. Nemigen veszik figyelembe a másikat, viszont nem is próbálják meggyőzni azt. Az embernek néha az az érzése, hogy süketek párbeszédét hallja, de ezt hiba lenne csupán az alkohol befolyásának betudni (bár annak tompító hatásáról sem szabad elfeledkezni). A tartalmától függetlenedett, szórakozási funkciót betöltő kocsmái társalgásnak ebben legalább akkora szerep jut.

Egy-egy fontosabb focimeccs után persze, a társalgás formalitásáról előbb mondtak dacára, azért megfigyelhető, hogy a legtöbben arról diskurálnak. Gyakori még ezenkívül a munkával összefüggő dolgok említése, az italozással kapcsolatos szokások, preferenciák megtárgyalása (ki mikor, mennyit ivott, milyen italt szeret leginkább, melyik másik kocsmába jár szívesen), ritkább a politizálás³¹. A társalgás formájának a tartalomtól teljesen független létezése nyilvánvalóan téves, a tartalom másodrangúságának feltételezése azonban valószínűleg megállja a helyét.

A bemutatott példákkal nem törekedtem teljességre, azt azonban remélhetőleg sikerült meggyőzően ábrázolnom, hogy a kocsmái szabadidőtöltés nem szűkíthető le pusztán az italfogyasztásra (kocsmába nem csak "piálni" járnak az emberek), hanem az a társadalmi viselkedésformák egy jóval komplexebb halmazának tekinthető. Mivel ez a gondolat tanulmányom alaphipotézise is volt egyben, így – egyfajta összegzés helyett – azzal a három betűvel zárom soraimat, amelyet hajdani gimnáziumi matematikatanárom írt minden egyes befejezett bizonyítás alá a táblára: qed, azaz quod erat demonstrandum.

Felhasznált irodalom

AGAR, M. (1996): *The Professional Stranger: An Informal Introduction to Ethnography*. San Diego et al.: Academic Press.

BALLAI K. (1927): *Magyar korcsmák és fogadók a XIII-XVIII. században*. Bp.: Lampel R. könyvkereskedése.

CAVAN, S. (1966): *Liquor License. An Ethnography of Bar Behavior*. Chicago.

DRÖGE, F., KRÄMER-BADONI, TH. (1987): *Die Kneipe*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

GIRTNER, R. (1980): *Vagabunden in der Großstadt : teilnehmende Beobachtung in der Lebenswelt der "Sandler" Wiens*. Stuttgart: Enke.

GOFFMAN, E. (1978): *Érintkezések (Válogatott tanulmányok)*. Oktatási Minisztérium Marxizmus-leninizmus Oktatási Főosztálya. (Szociológiai Füzetek 14).

GUNDEL I., HARMATH J. (1979): *A vendéglátás emlékei. A pesti, budai, és óbudai fogadók, vendéglők, korcsmák, serházak, kávéházak, mulatók, cukrászdák és egyéb vendéglátóhelyek életéből*. Bp.: KJK.

- HOGGART, R. (1975): Művelődés, gondolkodás, szokások (Az angol munkásosztály – belülről). Bp.: Gondolat.
- LÁZÁR G. (1996): A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In: Többség – kisebbség: tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből. Bp.: Osiris, MTA-ELTE.
- LEMASTERS, E. E. (1975): Blue-Collar Aristocrats: Life Styles at a Working Class Tavern. Madison.
- MASS OBSERVATION (TEAM) (1943): The Pub and the People. A Worktown Study. London.
- SIMMEL, G. (1973): Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. Bp: Gondolat.
- SZPIRULISZ I. (1996): Terézvárosi választások. In: Önkormányzati választások, 1994: politikai szociológiai körkép. Bp.: MTA-PTI.

Jegyzetek

- 1 Hasonló megoldással a szakirodalomban is találkozni (Dröge – Krämer-Badoni 1987; Cavan 1966).*
- 2 Tapasztalataim szerint az ilyen "profán" megfontolások a társadalomtudományi vizsgálatok nagy részében jelentős szerepet játszanak. Más kérdés, hogy erről szakmai körökben nem illik beszélni.*
- 3 A vizsgálatot 1997-ben végeztem – közel négy hónapon keresztül.*
- 4 Félreértések elkerülése végett szeretném leszögezni, hogy az egyes lépések nem szigorú időrendi sorrendben követték, inkább folyamatosan váltották egymást, néha összerosódtak.*
- 5 Természetesen nem azt állítom, hogy ne léteznének ilyen jellegű hazai munkák – mindössze számukat keveslem.*
- 6 Cavan mentségére hozom fel, hogy a kocsmák különböző típusaival természetesen ő is tisztában volt; inkább egy ideáltípus leírására vállalkozott. Ugyanez a megjegyzés vonatkozik jelen tanulmányra is.*
- 7 Kitalált név*
- 8 Innen a könyv címe: Blue-Collar Aristocrats, azaz Kékgalléros arisztokraták.*
- 9 A könyv egyben Cavan disszertációja. Érdekességként említem meg, hogy a szerzőnő témavezető tanára Erving Goffman volt.*
- 10 A magyarországi vécék higiéniai állapota miatt munkám során ezzel a módszerrel csak ritkán éltem.*
- 11 Nevezhetjük l'alcool pour l'alcoolnak.*

12 Az összes ilyen nevű helyiséget belevettem a vizsgálatba. Kutatásom tárgya meghatározásának bizonyos fokú önkényességét elárulja azonban, hogy a felmérésbe belevontam "kocsma", "korcsma", "borozó-söröző" elnevezésű italméréseket is.

13 A borok ára – két kivétellel – sehol sem haladta meg a deciliterenkénti 25 forintot. (1997-et írunk!) A bor olcsósága egyébként annyira jellemző, hogy az szinte az általam értelmezett borozó definíciójával egyenértékű: ha egy külön bejáratú helyiségben két deci borért 50 forintnál kevesebbet kell fizetni, akkor az szinte biztosan borozó.

14 Nagyon ritka az olyan borozó, ahol kizárólag bor fogyasztható.

15 Szeretném felhívni az olvasó figyelmét arra, hogy a borozónak egy kutatási, s nem valamiféle tökéletes definícióját adtam meg a fentiekben.

16 Tanulmányom címe emiatt kissé megtévesztőnek tűnhet, s valóban: pusztán reklámfogásnak szántam.

17 Még az ő esetükben sem beszélhetünk azonban arról, hogy a kocsmának csupán egy funkciója (italfogyasztási lehetőség) lenne. Hisz kannás borhoz otthoni, esetleg utcai fogyasztásra olcsóbban jutnának egy élelmiszerüzletben. Az emberekkel teli helyiség, a kocsmái légkör az a plusz, ami még számukra is megér egy kis többletkiadást. A zárt kocsmának az utcával szembeni további előnyét (rosszalló tekintetek elkerülése) felesleges különösebben részletezmem.

18 Vannak leleményes tulajdonosok, akik ezt a jogszabályt is megkerülik. Az egyik VII. kerületi kocsmában az év elején felállított nyolc pénzautomata hivatalosan csak kettőnek számít (ennyi az ún. feketedobozok száma). Más kérdés, hogy az újonnan beszerelt gépek jelentősen megváltoztatták a kuncaftok összetételét. A pultos szerint az időnként csapatostul betérő cigány fiatalok miatt kiszorult a régi törzsgárda. "Normális ember ezeket (értsd: a cigányokat) nem viseli el!"

19 Ideális típusról, s nem a hazai vendéglátás egyes, a leírtaknak nem mindig megfelelő szereplőiről van szó.

20 LeMasters tavern-látogatóival ellentétben hazai környezetben még nemigen láttam olyan vendéget, aki autón érkezett volna egy kocsmába, s főleg autóval távozott volna onnan.

21 Hasonló eredményre jutott a német szerzőpáros is.

22 Tetten érhető az urbánus szerző előítéletessége: az asszony mindössze sokszoknyás volt.

23 Az egymással tollaslabdázó strandolók, a papás-mamást játszó gyerekek a játék egy más típusát képviselik. Anélkül, hogy túlságosan belemélyednék ebbe a dolgotatom szempontjából kevésbé fontos kérdésbe, azért megjegyezném, hogy az ilyenfajta játékokban általában nem egyenlő felek vesznek részt. Tét nélküli tollaslabdázásra gyakran a színvonalak jelentős eltérése esetén kerül sor. Ha menet közben kiderül, hogy a felek nagyjából egyforma játéktudással rendelkeznek, akkor ez könnyen versenyhelyzetet teremt. A papás-mamáshoz hasonló játékoknál ezzel szemben különböző szerepeket játszó feleket találunk. Tehát a nem versenyszerű játékokban a játékosok vagy ugyanazt, de más szinten, vagy pedig mást (egymást kiegészítő szerepeket) játszanak.

24 A példa egyébként gyönyörű illusztráció annak, hogy az anya-fiú kapcsolat általában sokkal mélyebb érzelmi alapokon nyugszik, mint a fiú és az apa közti viszony. Míg az anyázás az egyik legsúlyosabb sértésnek számít, addig apázni nem is igen lehet.

25 Poharamat gyorsan kiürítve, a férfit pillantásra se méltatva (nehogy még jobban ingereljem) angolosan távoztam. Mindamellettt hozzá kell tegyem, ez volt az egyetlen ilyen eset. Pusztán külsőmmel soha mást nem provokáltam.

26 Racionális magyarázaton nem azt értem, hogy az adott pillanatban, tehát amikor a köszönést szándékosan elmulasztottuk, átgondoltan cselekedtünk volna. Jómagam az akkor egyáltalán nem megfontolt (mondhatnám ösztönös) cselekedetemre magyarázatot csak később, az események újbóli felidézésekor leltem.

27 Az a látványos különbség, amelyet a kocsmában tartózkodó a vécére menés és a visszaút megtételének módjában figyelhet meg, az ő esetükben azonban hiányzik.

28 Girtler (1980) a bécsi hajléktalanok, az ún. Sandlerok körében végzett vizsgálatában más következtetésre jutott. Hajléktalanjai gyakran meghagytak egy ujjnyi sört poharukban, hogy ily módon megóvják magukat a kocsmáros megjegyzéseitől, s több órát is eltölthessenek a meleg helyiségben. Girtler és saját kutatási eredményem közötti eltérés utalhat az egyes országok kocsmái eltérő jellegére is. Komoly nemzetközi összehasonlító kutatást nem ismerek e téren. Saját megfigyeléseim azonban azt mutatják, hogy míg Ausztriában (vagy például Németországban) a szegényebb rétegek képviselői inkább sört, addig nálunk főleg bort isznak. Így például utcai hajléktalanokkal Bécsben vagy Berlinben általában dobozos sörrel, Pesten kannás borral a kezükben, szatyrukban találkozhatunk. Az ok nyilvánvaló: a lerészegedéshez vezető legolcsóbb út országunként más és más itallal oldható meg.

29 Bizonyos különbségek, mondjuk, egy múzeum- és egy kocsmalátogatás között valószínűleg e téren is kimutathatók lennének.

30 Későbbi beszélgetésből derült ki.

31 Az egyes konkrét politikai témák, politikusi állásfoglalások megvitatása helyett gyakoribb a politika en bloc elutasítása, az életkörülmények vélt rosszabbodásáért történő okolása. A politika szereplői, Hoggart (Hoggart 1975) munkásainak felfogásával megegyezően, nem tartoznak a "mi" világához, csupán "azok".